

Neostoicismus v českých zemích: možnosti zkoumání recepce Justa Lipsia

VOJTĚCH PELC

Kabinet pro klasická studia

Filosofický ústav AV ČR, v.v.i

Na Florenci 3

110 00 Praha

pelc@ics.cas.cz

<https://doi.org/10.5507/aither.2025.007>

ABSTRACT*

The article summarises the current state of knowledge concerning the reception of the neo-Stoic philosophy of the Flemish humanist Justus Lipsius in the Czech lands during the sixteenth and seventeenth centuries. It identifies previously unused sources and outlines guidelines for future in-depth research into this phenomenon. The study offers a theoretical reflection on different modes of reception and evaluates the potential of various types of evidence, including correspondence, annotated copies of Lipsius's seminal dialogue *De constantia* (1584) found in bourgeois, ecclesiastical, and aristocratic libraries, the Czech translation of Lipsius's work by Kryštof Mathebaeus Bohdanecký, the use of Lipsian theses in disputations at the University of Prague, and the direct inspiration drawn from Lipsius by Mikuláš Troilus, Caspar Ambrosius, Jan Amos Comenius, and Bohuslav Balbín. The principal aim of the article is to review existing knowledge about Lipsius's reception in the Czech milieu and to propose methodological approaches for its further investigation.

* Tato studie je výstupem výzkumného projektu GAČR 22-00477S *Raněnovověká Bohemia litteraria. Žánrová diferenciaci novolatinšské literatury v českých zemích*, řešeného ve Filosofickém ústavu AV ČR. Rád bych poděkoval oběma anonymním recenzentům za postřehy, jichž jsem využil při přípravě finální verze textu. Při jeho psaní jsem měl možnost konzultovat některé závěry se svými milými kolegy z Filosofického ústavu AV ČR, jmenovitě dr. Martinem Svatošem a dr. Vladimírem Urbánkem – také jim patří můj dík.

— Za neostoicismus je označován filozofický směr, jenž na konci 16. století přišel s oživením zájmu o antickou stoickou doktrínu a pokusil se ji skloubit s křesťanskou vírou. Přestože samotné označení vzniklo pravděpodobně již ve 30. letech 16. století, kdy s ním operuje Jan Kalvín ve své *Institutio Religionis Christianae* (1536), a zájem o stoicismus projevovali i někteří středověcí autoři či italští humanisté Francesco Petrarca a Angelo Poliziano, obecně bývá role zakladatele a hlavního představitele směru přisuzována až Justu Lipsiovi (1547–1606),¹ konkrétně jeho dialogu *De constantia* (1584) a dalším spisům pojednávajícím o stoické etice, fyzice a logice.

Jelikož se nejednalo o organizovanou

školu nebo skupinu autorů, není možné přesně vymezit množinu přívrženců neostoicismu. Jak píše John Sellars, *stricto sensu* lze za neostoika považovat např. jen samotného Lipsia, případně ještě několik vybraných následovníků, jako byli Guillaume du Vair, autor vlastního pojednání *De la Constance* (1594) a překladatel Epiktétovy *Rukojeti* do francouzštiny, či Pierre Charron a Francisco de Quevedo, kteří oba sepsali původní pojednání věnovaná dílčím aspektům stoicismu. Ze širší perspektivy ale lze podle Sellarse toto označení aplikovat na téměř kteréhokoliv autora 16. a 17. století, jehož dílo vykazuje známky vlivu původního stoicismu nebo jeho raně novověké adaptace.² Toto tvrzení

1 Sellars ([on-line](#)) [cit. 9. 11. 2025], k Lipsiově neostoicismu viz alespoň Saunders (1955).

2 Sellars ([on-line](#)) [cit. 9. 11. 2025]: „Neostoicism was never an organized intellectual movement.

je poněkud problematické, chceme-li se zaměřit na konkrétní, doložitelné případy recepce. Proto svůj záběr v prvním kroku omezíme právě na Lipsia, na nějž většina následovníků tím či oním způsobem navazuje a jehož dílo mělo oproti jiným také tu výhodu, že bylo přístupné v latině nadnárodnímu publiku (a otevřené různým překladům).

Jedním z klíčových aspektů Lipsiovy filozofie bylo její praktické zaměření. Studium autoritativních textů mělo přinášet konkrétní užitek v každodenním životě, ať už pro jednotlivce, nebo pro celé společenství. Na celospolečenské úrovni se pak neosticismus jakožto osobní návod k životu propojoval s širším záběrem disciplín vycházejících ze znalosti antiky a mířících k efektivní veřejné správě – někdy se hovoří o *politickém humanismu* (Oestreich 1982, 7). Filologické vzdělání, schopnost číst originální prameny a vědomosti z oblasti historie a antických „starožitností“ neměly být hodnotou samy o sobě, ale měly vést ke zlepšení či zefektivnění života. Ve veřejné sféře se studium římské administrativy nebo armády postupem času projevilo v reformách fungování raně novověkých států, zejména v Severním Nizozemí nebo hohenzollernském Prusku (Oestreich 1982, 76–86).

V této práci se však zaměřím hlavně na recepci Lipsiovy neostoické filozofie

na individuální úrovni. Pokusím se nastínit, jakými směry by se mohl ubírat výzkum sledující stopy, které Lipsiovo dílo zanechalo v písemných (a potenciálně i v jiných) pramenech pocházejících z českých zemí raného novověku. U některých zdrojů je možné opřít se o již existující výzkum – který v takovém případě stručně rekapituluji –, zatímco u jiných je základní heuristiku v širším měřítku teprve nutno provést. Následující odstavce tak nemají ambici sloužit jako závěrečné shrnutí a celkové zhodnocení Lipsiovy tuzemské recepce, ale spíše sestavit jakýsi itinerář, po němž by se budoucí bádání mohlo vydat.

— ÚVODEM: VYMEZENÍ POJMU RECEPCE

Dříve však, než se posuneme ke konkrétním pramenům a jejich potenciálu pro výzkum, je potřeba vymezit, co vůbec chápeme samotným pojmem *recepce*, jenž je klíčový pro výběr materiálu i pro stanovení analytických otázek, které mu následně budeme klást.

Na základní úrovni se lze přidržet vymezení, které pojem *recepce* chápe ve třech hlavních rovinách: 1) recepčních studií, zkoumajících konkrétní způsoby, jimiž publikum přijímá a interpretuje konkrétní obsah (v našem případě především texty); 2) recepční historie, zabírající se „druhým životem“ (*afterlife*) textů a historií čtenářství a šíření knih, a konečně 3) recepční teorie, pokrývající otázky přejímání významů (např. klíčových termínů), jazykového překladu a celkově přenesení textu a jeho myšlenek do nového kontextu: dobového, kulturního apod. (Willis 2018, 1–2).

Thus modern scholars do not always agree upon a fixed list of 'Neostoics'. When used in its most restricted sense, the term is reserved only for Justus Lipsius and Guillaume du Vair. When used in its widest sense, it is applied to almost any sixteenth or seventeenth century author whose works display the influence of Stoic ideas."

Takto vymezené pojetí recepce tudíž zahrnuje širokou škálu přístupů a zčásti se překrývá s příbuznými pojetími jako hermeneutika či historie čtenářství – výhody, které skýtá užití tohoto termínu ve vymezeném smyslu, jsou dvojího druhu: jednak praktické, neboť označení *recepce* pro akt přejímání informace na ose text–čtenář (resp. artefakt–příjemce) je obecně srozumitelné a uplatnitelné napříč obory, a jednak teoretické, protože postihuje širší škálu reakcí nežli pojmy *čtení*, *interpretace* či *adaptace* (Willis 2018, 5). Pro účel této práce, jímž je ohledání různých typů pramenů, se proto jeví takto definovaný pojem recepce jako ideální, neboť předem neomezuje náš záběr ani na specifické médium (byť je zřejmé, že primární roli bude hrát kniha), ani na projevy vykazující určitou míru tvořivé aktivity (typicky překlady/adaptace). Tím samozřejmě netvrdím, že jsou všechny způsoby recepce rovnocenné a že mezi nimi neexistuje rozdíl co do produktivity a rozsahu: aktivní práce na překladu je rozhodně znamením výraznějšího promyšlení výchozí látky nežli pasivní držení výtisku v knihovně či pořízení izolovaného excerpta.

Pro skutečně hloubkové posouzení vlivu, jež Lipsiovy texty měly na produkci tuzemských autorů, případně na jejich aktivní veřejnou činnost, bude dle mého mínění potřeba provést analýzu různých pramenů a celkovou diskurzivní analýzu vybraného okruhu osob (např. abychom zhodnotili, nakolik proniká Lipsiova terminologie do jejich vlastního psaní, a to nikoliv pouze formou přímých citací) a teprve následně dílčí závěry syntetizovat. To však může být provedeno

jen na významně rozsáhlejší ploše, než poskytuje tento článek – příkladem takového přístupu je monografie Adriany McCrea, která se pouští do rekonstrukce celistvého „lipsiovského paradigmatu“, jež spojovalo výrazné osobnosti veřejného života v Anglii v letech 1584–1650 a spoluutvářelo jak jejich literární tvorbu, tak politickou činnost v duchu aktivní participace (*vita activa*, viz McCrea 1997, 206). V rovině rozkrývání vlivu neostoické myšlenkové tradice na politické myšlení raného novověku a předmoderní éry se pohybuje např. i knižní studie Christophera Brookea (Brooke 2012).

— HLEDÁNÍ STOP A VLVŮ

V první řadě je však potřeba shromáždit doklady různých typů Lipsiovy recepce. Jakým způsobem ale prokázat převzetí určitého souboru myšlenek? Jaké možnosti se nabízejí, chceme-li vystopovat různé podoby přijímání konkrétní filozofie? Bez ohledu na specifický kontext se obvykle lze vydat třemi směry. Zaprvé je potřeba se zaměřit na recepci kanonických textů, ať už ve formě překladů, přímých citací či parafrází. Dále lze sledovat kontakty s hlavními představiteli daného myšlenkového směru, ať už osobní (např. ve formě návštěv), či zprostředkované formou korespondence. A konečně můžeme pátrat po projevech symbolického přihlášení se k danému směru a rituálech, jimiž se stvrzuje jeho přijetí. Uměleckého znázornění se těmito třem způsobům recepce dostalo na obraze Petera Paula Rubense s názvem *Čtyři filozofové* (1612).³

3 Viz Momford (1991, 3–13); Papy (1999, 190–198). K Rubensovu obrazu, jeho kořenům v Lipsiově



Peter Paul Rubens, *Čtyři filozofové*, 1612, Palazzo Pitti

Slavná olejomalba, v současnosti umístěná ve sbírkách florentského Palazzo Pitti, zachycuje čtyři muže, které spojuje vztah ke stoické filosofii. Ústřední postavou výjevu je Justus Lipsius obklopený třemi žáky: Janem van de Wouwerem, Peterem Paulem Rubensem a jeho starším bratrem Philippem Rubensem.

Lipsius je zachycen jako učitel, provázející ostatní četbou: zatímco levou rukou upozorňuje na konkrétní pasáž v knize, pravicí gestikuluje a doprovází tak svůj výklad. Sdílená recepce textu je stěžejním námětem Rubensova obrazu. Autor, kterého Lipsius svým žákům a přátelům předčítá, je nepochybně stoik Seneca, jehož busta (mimochodem

neostoickém kroužku a vlivu na malířství 17. století srov. též Prinz (1973) a Zurawski (1992).

mylně atribuovaná)⁴ zaujímá důležité postavení v pozadí celé scény. Lipsiovu autoritu v oblasti díla tohoto římského filozofa dokládá skutečnost, že na sklonku života vydal kritickou edici kompletních Senekových spisů (*L. Annaei Senecae Philosophi Opera, quae exstant omnia*, 1605). Členové jeho kroužku tak byli doslova u zřídla stoické moudrosti: předával jim ji přímo Lipsius svým výkladem, vlastními spisy nebo tím, že jim zpřístupnil jeden z nejdůležitějších pramenů.

Jaké možnosti se však nabízely těm, kteří neměli k tomuto zřídlu přístup? Jinými slovy, jak probíhala sekundární recepce Lipsiem šířených myšlenek?

Z hlediska metod, jimiž lze takovou recepci zkoumat, se jeví velmi inspirativní přístup Kristi Viiding, která se v nedávno publikované studii zaměřila na pronikání Lipsiova díla na území raně novověkého Pobaltí (Viiding 2023). Její analýza je rozdělena do několika oblastí a zkoumá následující zdroje: osobní kontakty, zahrnující výměnu dopisů a knih; zastoupení Lipsian – ať už jeho vlastních spisů (především nejrozšířenějších *Politica*, *De constantia* a *Monita et exempla*), či spisů pojednávajících o něm – v soukromých a veřejných knihovnách; tištěná i soukromá rukopisná florilegia obsahující Lipsiovy citáty; cestovní alba studentů zahrnující úryvky z Lipsia; programy

4 Rubens si přivezl kopii busty, o níž se domníval, že zpodobuje Seneku, z cest po Itálii. Využil ji jako podklad pro několik svých obrazů, mj. pro rytinu uvozující Lipsiem vydané Senekovy sebrané spisy. Ve skutečnosti však busta nemá zachycovat Seneku, nýbrž řeckého básníka Hésioda či Aristofana, viz Vickers (1977, 643–644); Prinz (1973, 412).

přednášek na univerzitě v Tartu, témata absolventských disputací a katalog výpůjček univerzitní knihovny Academiae Dorpatensis. Některými z těchto směrů se lze vydat i při hledání v prostředí českých zemí, jinými nikoliv.

Dvě kategorie pramenů, *alba amicorum* a seznamy přednášek na pražské univerzitě, jsou pro české prostředí poměrně dobře probádány, ale z dosavadních výzkumů buďto nevyplývá, že by v nich Lipsius zanechal výraznější stopu, anebo nejsou dostatečně lokalizované. Takový je případ *alb amicorum*. Obsahovou analýzu památníků (neboli štambuchů) osob žijících za Lipsiova života pokrývá monografie Marie Ryantové, která jednoznačně konstatuje, že Lipsius byl nejpopulárnější ze soudobých autorů, jejichž citáty se na stránkách štambuchů objevovaly (Ryantová 2007a, 285). Potíží je v tom, že její závěry se vztahují na štambuchy coby celoevropský fenomén, a přestože jádro jejích analýz tvoří „české, respektive bohemikální“ památníky,⁵ právě statistiky frekvence citovaných autorit, na nichž je založeno tvrzení o Lipsiově popularitě, vycházejí z rejstříku katalogu štambuchů uchovaných v Norimberku (Ryantová 2007a, 281–282).⁶ Nelze je tedy vztáhnout konkrétně k českým zemím. Naproti tomu studie Antonína Kostlána (Kostlán 2008), věnovaná přímo památníkům osob pocházejících z českých zemí, Lipsia vůbec nezmiňuje.

Seznamy přednášek (*ordo lectionum*, *programmata*) na pražské jednofakultní akademii se pro předbělohorské období dochovaly z let 1570–1619,⁷ žádné přímé doklady o probírání Lipsiových děl ve výuce v nich však nenalzáme,⁸ byť historici upozorňují na nutné rezervy těchto zápisů, zejména časové mezery a jejich povšechnost po roce 1611 související s plánovanou univerzitní reformou (Pešková 1990, 12–14). Právě zhruba od 10. let je ovšem v náplni pražské univerzitní výuky patrný odklon od starších, formálnějších předmětů (logika, gramatika, poetika) k novějším, praktičtějším odvětvím jako přírodní filozofie, aritmetika, astronomie, právo, lékařství ad. (Pešková 1990, 27; Holá – Holý 2022, 114). Mezi tyto nově více akcentované oblasti patřila i morální filozofie, tradičně sice vyučovaná zejména prostřednictvím Aristotelovy *Etiky Níkomachovy*, ale otevírající potenciální prostor i k recepci Lipsiovy verze stoicismu. Jak uvidíme níže, jeho *Constantia* se objevuje právě vedle Aristotela coby autorita v podkladech univerzitní disputace.

V tuzemském kontextu nalezneme navíc další typy pramenů nad rámec toho, co mohla využít ve své studii Kristi Viiding: např. novolatinští pojednání, která by přímo vycházela z Lipsia, se podle zjištění Viiding v Pobaltí nedochovala, kdežto u nás ano. Stejně tak se u nás lze setkat s využitím Lipsiových

5 K vymezení tohoto pojmu a univerzálnímu, kosmopolitnímu charakteru těchto památek viz Ryantová (2007a, 15–16).

6 Autorka se zároveň zmiňuje o připravovaném katalogu českých sbírek štambuchů, jež se mi však bohužel nepodařilo (byl-li již publikován) dohledat.

7 Pešková (1990, 9); Šmahel (2016, 420) (ten však uvádí pouze rozmezí 1577–1609 na základě Z. Wintera).

8 Viz Winter (1899, 361–370). Týž autor Lipsia neuvádí ani v oddíle speciálně věnovaném univerzitní výuce morální filozofie.

námětů ve vernakulární tvorbě (tu Viiding ponechala stranou).⁹ Jako na první v pořadí se nyní zaměříme na Lipsiovy korespondenční kontakty s českými zeměmi.

— KORESPONDENCE

Lipsiovy korespondenční styky s českými zeměmi byly sporadické, jak konstatoval již Josef Hejnic (1974, 231, pozn. 44), který vypočítává celkem osm dopisů adresovaných do Čech: Jakubu Pontanovi (23. 1. 1598), Adamu Havlu Popelovi z Lobkovic (30. 6. 1601), Janu Barvitiovi (27. 7. 1597), Ludvíku Schwartzmaierovi (27. 7. 1597),¹⁰ Janu ab Holland (3. 1. 1599 a 7. 2. 1602), Janu Osleviovi de Lewenheim (2. 3. 1596) a Janu Dyenbergiovi (29. 6. 1601). Tento výčet vypovídá o tom, že většinu Lipsiových kontaktů tvořili členové pražského rudolfinského dvora. K nim je třeba připočíst ještě bratrského šlechtice Karla st. ze Žerotína, jenž se na belgického učenice obrátil dopisem z 1. května 1587, v němž více než cokoliv jiného vyjádřil svůj obdiv a vděčnou vzpomínku na osobní setkání.¹¹

Nízký počet tuzemských adresátů Lipsiových dopisů někdy bývá kladen do

kontrastu s čilými kontakty, jež Lipsius udržoval s Uhrami. Příčinou tohoto rozdílu mohla být odlišná politická situace: zatímco v českých zemích před Bílou horou panoval relativní mír a náboženská tolerance, Uhry, čelící neustálému tlaku tureckých vojsk, byly v podobné krizi, z níž vzešla i Lipsiova snaha po nalezení vnitřního klidu a stálosti.¹² Jakmile se poměry v českých zemích zhoršily, Lipsiova díla se po roce 1620, jak uvidíme níže, rázem dočkala náležité pozornosti. Jejich autor už však v té době nebyl mezi živými.

— VÝTISKY ORIGINÁLNÍCH SPISŮ VE SBÍRKÁCH KNIHOVEN A ARCHIVŮ

Jednou z metod posouzení míry recepce neostoicismu v českých zemích může být analýza tiskem vydaných knih. V českých a moravských knihovnách a archivech se nachází (předběžným odhadem) několik desítek individuálních kopií různých vydání Lipsiových neostoických děl, zejména dialogu *De constantia*, ale také spisů *Manuductio ad Stoicam Philosophiam* či *Physiologiae Stoicorum* – tato díla bývají často svázána v konvolutu a tvoří tak jakýsi „neostoický svazek“, případně jsou ve

9 Viiding (2023, 207): „Zur verlegerischen oder Übersetzungstätigkeit hat Lipsius im Nordbaltikum niemanden inspiriert; ganz zu schweigen von neustoischen Abhandlungen am Beispiel von Lipsius. Seine Wirkung auf die nichtlateinische literarische Produktion bleibt ein Forschungsdesiderat.“

10 Schwartzmaierův původní dopis i Lipsiovu odpověď vydala Vaculínová (2019, 255–257).

11 ILE 87 05 01: *Abripuit nihilominus id verecundiae vinculum et haec paucula expressit amor meus erga te, qui etsi semper antea fuit maximus, tamen abs quo te vidi et cognovi propius, tantus illi accessit cumulus, iam nihil vel addi vel adiici possit amplius.*

12 Mout (1996, 256): „Im Vergleich zu Ungarn, Polen, Frankreich oder den Niederlanden wurde Böhmen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts nicht von Krieg, Bürgerkrieg oder ständigen politischen Konflikten heimgesucht. Es ist nicht unmöglich, dass darum De Constantia, das von Lipsius als Trostschrift in Krisenzeiten konzipiert und von den Lesern auch so verstanden wurde, dort nicht dem glühenden Beifall und andauernden Wiederhall fand, der dem Buch in dem genannten anderen Ländern zuteil wurde.“ Srov. Evans (1997, 96). K recepci Lipsia v Uhrách viz Vargha (1942).

svazku s jinými Lipsiovými texty, např. korespondencí.

Některé z těchto exemplářů vykazují známky aktivního použití ve formě podtržení, interlineárních či marginálních poznámek a různých vpisků. Zároveň se dochovaly výtisky obsahující vlastnické přípisky. Jejich analýzou lze získat cenné indicie o prostředí, v němž docházelo k recepci neostoicismu, a o způsobu, jakým byly Lipsiovy knihy čteny, případně o tom, která témata vyvolávala ve čtenářích největší odezvu.

Důkladný průzkum sbírek všech relevantních institucí by vyžadoval čas a úsilí, které poněkud přesahují rámec tohoto předběžného metodologického zamyšlení. Abych však přeci jen nastínil možnosti a potenciál takového průzkumu, rozhodl jsem se pro ilustraci zařadit analýzu exemplářů Lipsiova nejznámějšího dialogu *De constantia* dochovaných ve sbírce starých tisků pražské Národní knihovny. Důvodem pro tuto volbu je mj. skutečnost, že příslušný fond NK je z velké části zdigitalizován, což umožňuje čtenáři prohlédnout si popisované tisky na vlastní oči (s vědomím toho, že digitální kopie nikdy nedokáže plně nahradit fyzický artikl). Ještě než se posuneme ke knihám z Národní knihovny, sluší se poznamenat, že exempláře *De constantia* nejsou uloženy pouze v pražské NK – např. katalog Moravské zemské knihovny jich eviduje nejméně dalších šest,¹³ deset exemplářů uchovává

knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově¹⁴ atd.

Na poznámku o vlastnictví Lipsiových knih lze narazit také v některých městských inventářích neboli soupisech hmotného majetku měšťanů, zahrnujících mj. knižní svazky, považované ve své době za finančně cenný artikl – takto např. víme o držení Lipsiových knih pražským měšťanem Ludvíkem Korálkem z Těšínu (zemř. 1599), jenž patřil k nejbohatším členům staroměstské honorace a byl sběratelem nejrozličnější multikonfesijní literatury.¹⁵ Z hlediska čtenářské recepce nás však právě takové případy, jako je Korálkův, musí varovat před přeceňováním knižního vlastnictví, které mohlo sloužit především jako statusová sebeprezentace.

Podle databáze starých tisků se ve sbírkách Národní knihovny ČR nachází celkem 16 exemplářů *De constantia*: 1x vydání z roku 1585; 3x vydání z roku 1586; 1x vydání z roku 1594; 1x vydání z roku 1596; 2–3x vydání z roku 1599; 1x vydání z roku 1605; 2x vydání z roku 1615; 1x vydání z roku 1621; 1x vydání z roku 1652; 2x vydání z roku 1680. Veškeré podstatné informace o nich uvádím v následujícím chronologicky řazeném seznamu:

13 Vyd. 1586 (sign. ST1-0583.150); vyd. 1599 (sign. ST2-0782.442); vyd. 1605a (sine sign.); vyd. 1605b (sign. ST2-0870.705); vyd. 1621 (sine sign.); 1652 (sign. STS-0050.539).

14 Vyd. 1590 (sign. CM II 55/b); vyd. 1591 (sign. BV IV 68/a); vyd. 1594 (sign. AC VII 79); vyd. 1599a (sign. EO II 9/a); vyd. 1599b (sign. CM II 13/d); vyd. 1599c (sign. EF I 26/c); vyd. 1602 (sign. CK IX 86).

15 V jeho sbírce se nacházela díla Mornaye, Bezy, Kalvína, Luthera, Ignáce z Loyoly ad., viz Pešek (1993, 87); o rozsahu Korálkova hmotného majetku se zmiňuje také Winter (1911, 365, 382).

1) **vyd. 1585**¹⁶ Je spojeno v konvolutu s Lipsiovým pojednáním o římských festivitatích a gladiátorských hrách *Saturnaliū sermonum libri duo* (1585). Samotný tisk *De constantia* provenienční záznam nemá, ale titulní list *Saturnaliū* je opatřen (obtěžně čitelným) vlastnickým přípisem „ex libris jos(efi??) hub(erti??) Bodller/Bosller/Modller/Mosller (?) sacerdotis“. To ovšem neznamená, že oba tisky nemohly být svázané až v pozdější fázi – majitel neostoického dialogu je tak nejasný. Nic nám o něm neprozradí ani rukopisné poznámky, neboť se v tomto exempláři nevyskytují.

2) **vyd. 1586a**¹⁷ Tento exemplář je zajímavý z různých důvodů. V první řadě obsahuje přesný provenienční přípis, díky němuž víme, že byl nejprve majetkem mistra Adama Cholossia (Chocho louše), pelhřimovského rodáka, jenž po studiích na pražské univerzitě přesídlil do Loun, kde se stal městským písařem, členem rady a roku 1585 dokonce primátorem.¹⁸ Cholossius jej podle údaje na titulním listě roku 1589 daroval svému příbuznému, načež mu byla po roce kniha opět vrácena.¹⁹ O půl století později, v roce 1656, se kniha dostala do držení jezuitské koleje v Chomutově.²⁰

Další zajímavostí tohoto exempláře jsou některé podtržené pasáže, které zaujaly čtenářovu pozornost. Bohužel nelze určit, zda si je poznačil už Cholossius, či některý z pozdějších vlastníků. Každopádně je díky nim možné posoudit, které Lipsiovy myšlenky s dobovými recipienty rezonovaly. Podtržená je v tomto exempláři např. věta z Lipsiovy předmluvy ke čtenáři (*Ad lectorem pro Constantia mea praescriptio*), vyjadřující kritiku poměrů, kdy sice existovalo více církví a vyznání než kdy dřív, ale o to méně bylo ve světě skutečné zbožnosti:

*Nec saeculum hoc satis mihi placet (au-
debo dicere), quo nullum umquam fera-
cius religionum fuit, sterilius pietatis.*

Je určitě pozoruhodné, že tutéž větu si poznačil „nota bene“ také anonymní čtenář exempláře *De constantia* z roku 1599 (vyd. 1599c, viz níže).

Shodně zvýrazněné pasáže ve vydání *De constantia* 1586 (nahoře) a 1599 (dole)

V Cholossiově exempláři je kromě dalších pasáží podtržen také citát z Ter- tulliana, jímž se Lipsiova předmluva uzavírá:

16 NKP, sign. G 035147, viz digitalizát [De constan-
tia \(1585\)](#) [cit. 10. 11. 2025].

17 NKP, sign. 12 H 000105, viz digitalizát [De con-
stantia \(1586a\)](#) [cit. 10. 11. 2025].

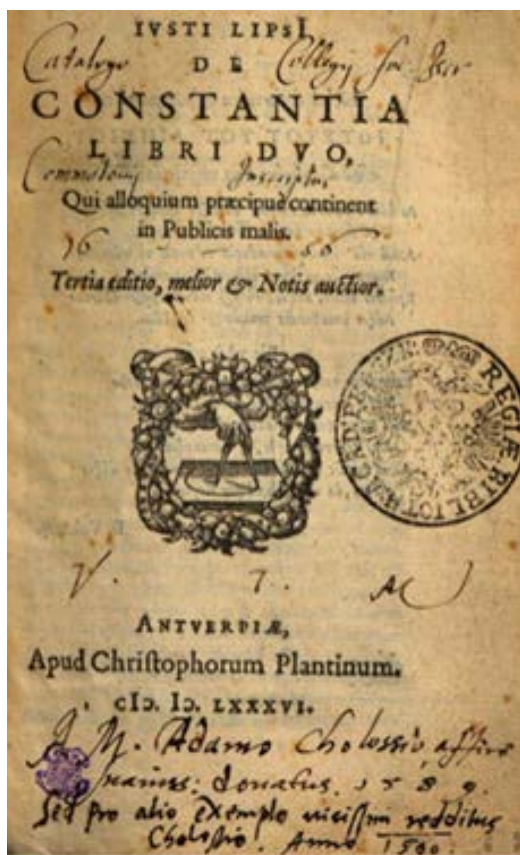
18 Viz RHB (2, 388–389).

19 *A M[agistro] Adamo Cholossio affini (?) sua-
viss. donatus 1589. Sed pro alio exemplo vi-
cissim redditus Cholossio Anno 1590.*

20 *Catalogo Collegii Soc. Jesu Commotovii In-
scriptus 1656.*

Bene Tertullianus: Cui veritas cognita, sine deo? cui deus, sine Christo? In qua sententia finio et serio conquiesco. Velim tu mecum!

Z tohoto hlediska je snad možné konstatovat, že čtenáře zaujala především křesťanská složka neostoicismu – pravdu a jistotu lze nalézt v Bohu, jímž je Kristus.



Titulní list vydání *De constantia* z r. 1586 ze sbírky rukopisů a starých tisků Národní knihovny v Praze (NKP, sign. 12 H 000105)

3) vyd. 1586b²¹ V konvolutu s první centurií Lipsiových dopisů *Epistolarum selectarum centuria prima* (1586) a dalším

21 NKP, sign. 12 H 000104, viz digitalizát [De constantia \(1586b\)](#) [cit. 10. 11. 2025].

tiskem z dílny antverpského nakladatele Christophera Plantina, *Pietri Apollonii Collatii, presbyteri Novariensis, Excidii Ierosolymitani Libri III* (1586). Titulní list *De constantia* obsahuje provenienční záznam: *Caesarei Coll[egii] Soc[ietatis] Jesu Pragae inscriptus catalogo* svědčící o uložení tohoto exempláře u klementinských jezuitů. Kniha neobsahuje žádné další poznámky nebo vpisky.

4) vyd. 1586c²² Svázáno se spisem *Descriptio Germaniae utriusque* Willibalda Pirckheimera, vytištěným r. 1585 v antverpské Plantinově tiskárně. Neobsahuje žádné přípisky ani provenienční údaje.

5) vyd. 1594²³ V konvolutu s dalšími Lipsiovými díly, konkrétně prvními dvěma centuriemi jeho korespondence a příručkou o psaní dopisů *Epistolica institutio*. Na předním přideštní svazku se objevuje vlastnický zápis prozrazující, že kniha od 20. ledna 1620 patřila Tomáši Benifriovi.²⁴ Tento výtisk dialogu *De constantia* nese stopy po nejpečlivějším studiu ze všech exemplářů ve sbírce Národní knihovny. Bohužel nelze určit, kdo přesně jej studoval: podle dvou barev inkoustu (červená a černá), jimiž jsou vyvedena podtržení a různé marginální či interlineární vpisky nejen v *De constantia*, ale napříč celým konvolutem, lze navíc soudit, že čtenářů tohoto výtisku mohlo být více.

22 NKP, sign. 19 H 000072, viz digitalizát [De constantia \(1586c\)](#) [cit. 10. 11. 2025].

23 NKP, sign. 10 G 000095, viz digitalizát [De constantia \(1594\)](#) [cit. 10. 11. 2025].

24 *Me possidet Thomas Benifrius ab Anno 1620 die 20 Januarii.* Žádné bližší informace o Benifriovi se bohužel nepodařilo dohledat.

Narozdíl od ostatních exemplářů z NK, v nichž se podtrhávání omezuje v zásadě na několik málo pasáží (zejména z předmluvy), jsou zde označena místa napříč oběma knihami dialogu. Podtrženy jsou jak citáty,²⁵ tak různé Lipsiem navrhované definice²⁶ či přirovnání oživující výklad.²⁷ Zvláště formulace z poslední zmiňované kategorie, tedy nejrozličnější paralely vysvětlující, jak může filozofie prakticky pomoci, neznámého čtenáře (soudě dle četnosti podtržení) zaujaly. O pečlivé četbě svědčí i podtržení výrazů strukturujících výklad do několika částí: jako by čtenář lineárně postupoval textem a podtrhával si místa signalizující novou kategorii nebo její člen.²⁸

Čtenář/i dokonce vlastní rukou doplnil/i marginální poznámky, např. *Miseratio* (s. 37), *Misericordia* (s. 38), *Providentiae duae cognatae facultates* (s. 58), čímž rozšířil/i již tak bohatou řadu původních tištěných marginálií, které po straně hlavního textu sumarizují jeho obsah a pomáhají najít konkrétní pasáže podle témat. In margine se objevují také dodatečná určení citátů

(s. 82: „Livius Dec[as] 1, Lib[er] 1, p. 49“; s. 154: „Reg[um] 2, c[aput] 24“).

Velice výmluvná je korektura na s. 68, která Lipsiův text „pokřesťanštíje“ tím, že opravuje malé písmeno ve slově „deus“ na honorifikační „Deus“, čímž potvrzuje chápání Boha v celém pojednání coby křesťanského (na ostatních místech tisku je užito běžně velké písmeno).

O tom, že tento výtisk *De constantia* byl pečlivě studován kritickými čtenáři, svědčí také to, že různá podtržení a marginální poznámky se neobjevují pouze v tomto dialogu, ale ve všech Lipsiových textech v konvolutu. Tak například v jednom z Lipsiových dopisů z první centurie, vydané roku 1591 ve Frankfurtu, nalezneme pasáž, se kterou neznámý čtenář očividně nesouhlasil. Lipsius zde píše, že hříchy se dějí z Božího zřízení (*Nec temere dixerim. Peccata evenire Dei praefinitione*), což je v marginálii okomentováno lakonickým „Lžeš“.²⁹

Podobná osobně mířená kritika se objevuje také v marginálii dopisu Gerhardu Falkenburgovi z roku 1575, kde se Lipsius vyznává, že ač je dosud mladý (bylo mu 28 let), následuje příkladu Sókrata a stoiků Seneky, Helvidia Prisca a Thrasey Paeta, kteří se vnějšími okolnostmi nenechali přinutit ke změně postoje, a podobně jako oni také ctí především Boha (chápaného jako daimón), ctnost a vlastní integritu:

Sic Socrates adfectus, qui Athenas non deseruit, infestas non uno, sed triginta tyrannis: sic Seneca, qui sub Nerone,

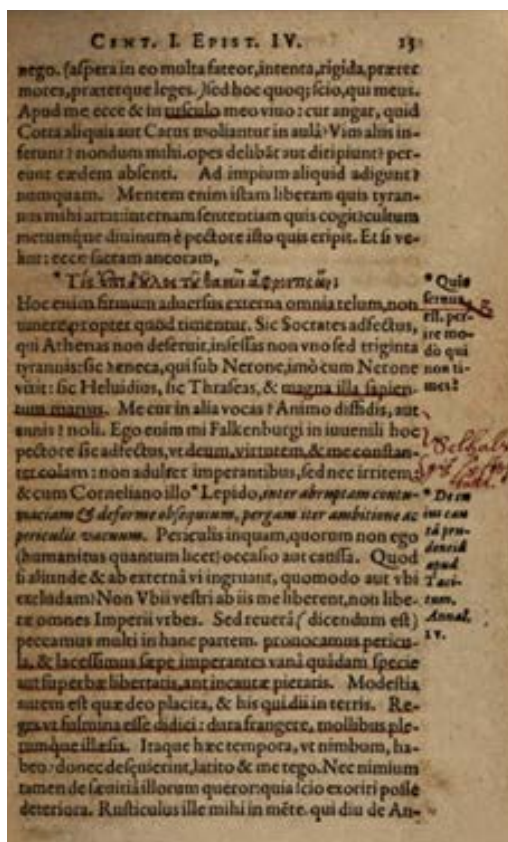
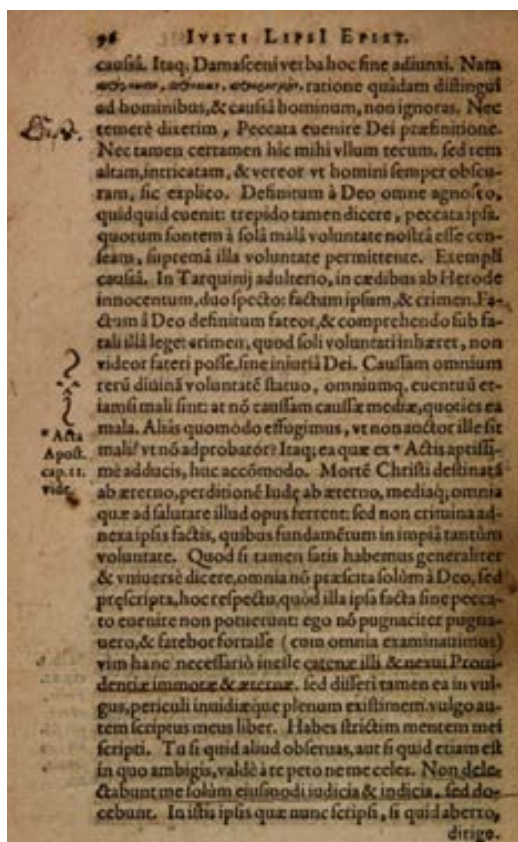
25 Např. na s. 36: *Dulce et decorum est pro patria mori*. Jedná se o výrok z Horatievých Ód (3.2.13.).

26 Např. na s. 38: *Misericordiam apello INCLINATIONEM ANIMI AD ALIENAM INOPIAM AUT LUCTUM SUBLEVANDUM*.

27 Např. na s. 88: *Ut pictores longa intentione hebetatos oculos ad specula quaedam et vires colligunt: sic nobis hic animum defessum aut aberrantem*.

28 Např. na s. 124: [...] *hoc sciendum, triplices divinas esse poenas. Internas, Postumas, Externas. Illas apello, [...] Alteras, [...] At tertias [...]*.

29 Viz digitalizát [Iusti Lipsi Epistolarum Centuria Prima, \(1591, 96\)](#) [cit. 10. 11. 2025].



Čtenářův nesouhlas s tvrzením v Lipsiově dopisu Martinu Lydiovi (*Iusti Lipsi Epistolarum Centuria Prima*, Frankfurt 1591)

Marginální poznámka „selhals“ připojená k Lipsiovu dopisu z roku 1575

*imo cum Nerone vixit: sic Helvidius, sic Thraeseas, et magna illa sapientum manus. Me cur in alia vocas? Animo diffidis, aut annis? noli. Ego enim, mi Falkenburgi, in iuveni hoc pectore sic adfectus, ut deum, virtutem et me constanter colam: non adulter imperantibus, sed nec irritum [...].*³⁰

Poslední věta tohoto vyznání vyvolala ve čtenáři nesouhlasnou poznámku: „selhals již ???“ (poslední slovo se mi bohužel nepodařilo bezpečně přečíst,

možná by mohlo jít o zkratku [filo]sofus,³¹ viz obrázek), narážející pravděpodobně na rozšířenou diskuzi o Lipsiově konfesijní a politické přelétavosti, které se rozhořely už za jeho života a po jeho smrti daly vzniknout jak apologiím (spis *Defensio postuma* vlámského jezuita Carola Scribaniho z r. 1608),³² tak těžkým obžalobám, především v díle Pietra Burmana, který v souboru nazvaném *Sylloge* (1725) vydal dosud neznámou

30 Viz digitalizát *Iusti Lipsi Epistolarum Centuria Prima*, (1591, 15) [cit. 10. 11. 2025].

31 Za tento návrh čtení velmi děkuji dr. Martinu Svatošovi.

32 Viz De Bom (2011); srov. též De Landtsheer (2011).

korespondenční pozůstalost svého leidského předchůdce Lipsia, z níž vyplývaly jeho ústupky mocným, zejména jezuitům (Momford 1991, 78–85).

6) **vyd. 1596**³³ Tvoří konvolut s Lipsiovými *Politicorum libri sex*, na jehož titulním listě nalezneme vlastnický přípisek jindřichohradecké jezuitské koleje: *Collegii Novodomensis Societatis Jesu 1625*. Samotný tisk *De constantia* však nenese žádné stopy aktivní četby.

7) **vyd. 1599a**³⁴ Neobsahuje poznámky ani žádné provenienční znaky. Knihovní katalog však uvádí, že pochází z pražské lobkovické knihovny. V konvolutu s Lipsiovým spisem *Politicorum libri sex*.

Zájem o Lipsiovu politickou vědu a neostoickou filozofii v rodu Lobkoviců se datuje již do doby aktivního působení nejvyššího kancléře Českého království Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic (1568–1628) a jeho manželky Polyxeny (1566–1642), což dokládá jednak četný výskyt Lipsiových děl v jimi zbudované a soudobými teoretickými spisy bohatě zásobené knihovně na roudnickém zámku a jednak zmínky o Lipsiovi v soukromé korespondenci obou manželů (Marek 2006, 111; 122–123). Bohdan Chudoba (1932, 182–183), jenž počátkem 30. let minulého století zkoumal obsah roudnického fondu, vypočítává, že tamní lobkovická knihovna byla vybavena těmito Lipsiovými tisky: „*Iusti Lipsi Politicorum Libri, De constantia, Monita*

politica, Dissertatiuncula apud principes a. j. v různých vydáních: Lugduni Batav. 1589 a 1590, Paříž 1594, Antverpieae 1600, Verona 1601, Paříž 1606, Nissae 1616, kromě toho vyd. z let 1599–1606 ve zlacené pergamenové vazbě Zdeň. Voj. z Lobkowicz.“ Nadto se kancléřova knihovna mohla pyšnit také exemplářem Lipsiovy sebrané korespondence (*Iusti Lipsi Epistolae Selectae*, Antverpy 1605), jenž byl pro potřeby pánů opatřen cenzurními zásahy španělské inkvizice.

8) **vyd. 1599b**³⁵ Je svázáno s Lipsiovým spisem *Physiologiae Stoicorum* (1604) a podle údajů katalogu pochází z pražské lobkovické knihovny. Není digitalizováno a není jasné, zda nejde o stejný výtisk jako výše zmíněné vyd. 1599a (v katalogu NK má však jinou signaturu).

9) **vyd. 1599c**³⁶ Titulní list obsahuje provenienční údaje, v digitální podobě bohužel hůře čitelné, neboť papír je porušený a jedna z vlastnických poznámek přeškrtnutá. Konzultace fyzického originálu snad prozradí více, alespoň částečné čtení poznámek zní: *Ex libris seminarii, Bibliotheca Leopretienzis(???) Anno Domini 1720 Compensat(a??) a Ex libris Stani(slai?) Dolejš...*

Ať už byl vlastníkem knihy v průběhu věků kdokoliv, zanechal v ní pouhé dvě stopy po aktivní četbě. První se týká již zmíněné kritiky sektářství a absence zbožnosti, kterou Lipsius vyjadřuje v úvodu a již zvýraznil i čtenář

33 NKP, sign. 13 H 000032, viz digitalizát *De constantia* (1596) [cit. 10. 11. 2025].

34 NKP, sign. 65 D 003391, viz digitalizát *De constantia* (1599a) [cit. 10. 11. 2025].

35 NKP, sign. 65 D 002361, nedigitalizováno.

36 NKP, sign. 12 C 002524, viz digitalizát *De constantia* (1599c) [cit. 10. 11. 2025].

exempláře 1586a.³⁷ Druhé rukopisné doplnění najdeme na s. 83, kde je marginálním „NB“ zvýrazněná a podtržená pasáž, v níž Lipsius Langiovými ústy vyjadřuje myšlenku, že lidem k páchání zla obvykle chybí spíše schopnosti, a nikoliv vůle. Čtenář si zde podtrhl přirovnání, jímž Lipsius tento názor dokládá: *Serpens cum frigore torpet, venenum nihilominus habet, sed non exerit: simile in nobis, quos sola imbecillitas arcet a nocendo et Fortunae quoddam frigus*. Obě zvýrazněné pasáže tak můžeme označit za káravé a skeptické vůči lidem: při vědomí toho, že daný výtisk patřil do sbírky kněžského semináře, si lze poměrně snadno představit, že mohly zaujmout např. nějakého začínajícího kazatele, hledajícího působivá exempla pro své řeči.

10) **vyd. 1605**³⁸ Je součástí konvolutu společně s Lipsiovým spisem *Admiranda sive de Magnitudine Romana* (1599), jehož titulní stranu doplňuje provenienční přípisek *Collegii Caesarei Societatis Jesu Pragae* a *Ex liberalitate M. D. Johannis Prussowsky*. Také v tomto případě tedy kniha sloužila ke studiu jezuitům. Výtisk *De constantia* však nenese žádné stopy aktivního užití.

11) **vyd. 1615a**³⁹ Jedná se o konvolut, který obsahuje vedle dialogu *De constantia* také další Lipsiovy neostoické

spisy, jmenovitě *Manuductio ad Stoicam Philosophiam* a *Physiologiae Stoicorum* (oba vyd. 1610).

Velmi lákavou domněnku pak nabízí provenienční přípisky na titulním listě. Vedle informace, že se tento exemplář v určitém okamžiku ocitl v knihovně pražského Arcibiskupského semináře,⁴⁰ zde totiž můžeme číst také poznámku *Ex libris R. P. Matthaei Appiani a Milezo 1630*, podle níž byl držitelem knihy v roce 1630 Matouš Appián Stolička z Milesu. O Appiánovi existuje hned několik historických záznamů. V roce 1622 se stal prvním katolickým arciděkanem v Kutné Hoře (Martinek 2020, 33), po několika letech však přestoupil na místo děkana do nedaleké Chrudimi (Novotný 2009, 327). Přestože se lze v literatuře setkat s údajem, že Matouš Appián zemřel v roce 1626 (Martinek 2020, 33), chybí pro tuto dataci zdroj. Časová posloupnost Appiánova života je vůbec v různých zdrojích líčena odlišně – tak např. *Česká divadelní encyklopedie* (Jakubcová 2007, 24) uvádí, že v roce 1626 byl teprve přeložen do Chrudimi. Patrně nejpresnější informace podává David Novotný, jenž čerpal z chrudimských archivních materiálů, podle nichž nebyl Appián v Chrudimi příliš oblíbený, mj. pro své přehnané finanční nároky a vměšování se do městské správy. Novotný (2009, 327) však přesně neuvádí datum Appiánovy smrti, pouze to, že jeho děkanství v Chrudimi bylo v roce 1629 uvolněno. Je tak docela dobře možné, že Appián v roce 1630 byl ještě naživu a do

37 *Nec saeculum hos satis mihi placet (audebo dicere), quo nullum umquam feracius religionum fuit, sterilius pietatis* (Fol. *3r).

38 NKP, sign. 23 H 000029, viz digitalizát *De constantia* (1605) [cit. 10. 11. 2025].

39 NKP, sign. 12 B 000042, viz digitalizát *De constantia* (1615a) [cit. 10. 11. 2025].

40 *Ex lib[ris] Seminarii Archiepiscopalis Pragae*.

své osobní knihovny zakoupil výtisk Lipsiova dialogu *De constantia*.

Nápadná je shoda okolností, díky níž stopy vlastnictví tohoto výtisku vedou do téhož města, kde vznikl také jediný dochovaný překlad *De constantia* do češtiny (viz níže). Na základě dostupných informací samozřejmě nelze určit, zdali spolu Appiánův zájem o Lipsia a překlad Mathebaea Bohdaneckého, jejichž doklady dělí zhruba deset let, nějak blíže souvisí. Kdyby datace Appiánovy akvizice byla o pár let dřívější a spadala by do doby, kdy ještě prokazatelně působil v Chrudimi, dala by se načrtnout odvážná hypotéza, že tento exemplář narozdíl od svého majitele ve městě zůstal a později posloužil jako předloha Mathebaeova překladu (načež se dalšími cestami dostal až do pražského Arcibiskupského semináře). Po zhodnocení dostupných indicií je to však vysoce nepravděpodobné. To však nic nemění na skutečnosti, že různé osoby vyskytující se už od konce 20. let 17. století v kruzích chrudimských měšťanů měly o Lipsiovo dílo zájem. Možná tak Mathebaeus nemusel přijít do styku s Lipsiem až v Praze na univerzitě, jak se dosud předpokládalo, nýbrž už dříve v Chrudimi, kde byl od roku 1610 usazen a zažil zde tak i Appiánův děkanát. Víme, že se aktivně podílel na správě města včetně zajišťování spolupráce s duchovními (Novotný 2014, 207–208), je tedy prakticky jisté, že s Appiánem přišel do styku. Jeden druhého tudíž mohli k zájmu o Lipsiovu filozofii navést. Nejednalo by se o nic překvapivého: jak dokládá Lipsiův vliv po celé Evropě, jeho učení mělo schopnost oslovovat napříč konfesemi, a tak

nebylo nijak na překážku, že zatímco Appiánus byl znám svým nesmlouvavým katolictvím, Mathebaea, původně utrakvistu, k vnější konverzi přiměla až nutnost po Bílé hoře (srov. Novotný 2010, 78).

12) **vyd. 1615b**⁴¹ Stejně jako předchozí vydání z téhož roku, je i tento exemplář *De constantia* svázán se spisy *Manuductio* a *Physiologiae Stoicorum* vydanými roku 1610. Narozdíl od výtisku 1615a však u tohoto případu neznáme majitele a v knize se nedochovaly ani žádné poznámky.

13) **vyd. 1621**⁴² Je svázáno s Lipsiovým historickým dílem *Facis historicae compendium* a pochází z knihovny františkánského kláštera v Chebu.

14) **vyd. 1652**⁴³ Bez poznámek, neurčitý vlastnický přípisek *Ex bibliotheca philosophiae studentium*.

15) **vyd. 1680a**⁴⁴ Bylo součástí knihovny rodu Kinských, neobsahuje žádné vpisky.

16) **vyd. 1680b**⁴⁵ Bylo součástí pražské lobkovické knihovny, neobsahuje poznámky.

41 NKP, sign. 12 B 000055, viz digitalizát *De constantia* (1615b) [cit. 10. 11. 2025].

42 NKP, sign. Cheb 50/012, nedigitalizováno.

43 NKP, sign. Sf 000492, nedigitalizováno.

44 NKP, sign. D IX 000029, viz digitalizát *De constantia* (1680a) [cit. 10. 11. 2025].

45 NKP, sign. 65 F 000620, viz digitalizát *De constantia* (1680b) [cit. 10. 11. 2025].

DE CONSTANTIA JAKO PODKLAD K UNIVERZITNÍM DISPUTACÍM

Jako další zdroj pro posouzení míry bohemikální recepce Lipsiova díla mohou posloužit témata univerzitních disputací, při nichž buď studenti v roli defendantů obhajovali odborné argumenty nazývané kvestie, these či disertace, případně sami univerzitní mistři (nebo jiní příslušníci akademické obce) pronášeli teze a studenti byli vyzváni, aby jim odpovídali.⁴⁶ Tyto útvary odhalují jednak samotná témata, která se v univerzitním prostředí prosazovala, a jednak texty, jež v dané oblasti představovaly autoritu.

Podobně jako v případě seznamů přednášek, také studentské disputace byly již zpracovány starším bádáním. Výčet těchto pramenů pro námi sledované období poskytla studie Josefa Tříšky, pokrývající 16.–18. století (Tříška 1977, viz též Skýbová 1957). Tříškova excerpta disertačních tisků poskytuje stručné názvy (před Bílou horou s odkazy na *RHB*, detailněji přibližující obsah), jména obhajujících studentů a místo současného uložení tisku. Z metodologického hlediska Tříškův počín představuje důležitý první krok, z jeho evidence lze vycházet dále a vytipovat disputace, jejichž filozofické zaměření by mohlo nahrávat zařazení pasáží z Lipsia mezi obhajované argumenty.⁴⁷

Podobně cenným zdrojem témat objevujících se v univerzitních kvestiích je jejich soupis z pera Karla Beránka (1998, 113–154), jenž kombinací několika typů rukopisných i tištěných zdrojů dospěl k seznamu otázek, které byly zodpovídaný při bakalářských a licenciátských promócích na Karlově univerzitě mezi lety 1586–1619. Také mezi těmito položkami existují potenciálně „lipsiovska“ témata etické filozofie, přímo ve formulaci otázek se však Vlámovo jméno neobjevuje.

Abychom uvedli alespoň jeden případ prokazatelného využití Lipsiova textu v pražské univerzitní disputaci, zaměříme se na teze, které v Karolinu 3. prosince 1621 pronesl učitel na novoměstské škole u sv. Štěpána, mistr Jan Cyprián Kozelius z Peclínovce.⁴⁸ Jeho vystoupení se odehrálo v napjaté atmosféře, kdy se schylovalo k uzavření utrakvistického Karlova učení a jeho předání do rukou jezuitů – z univerzitních archiválií pak vyplývá, že Kozelius disputoval na výzvu prorektora Jana Campana ve snaze po alespoň určitém zachování dosavadních pořádků.⁴⁹ S kri-

Positiones/Questiones pro prima philosophiae laurea apod., které si vyžadují detailnější průzkum.

46 K různým formám a funkcím veřejných univerzitních disputací srov. Winter (1899, 404–433); Tříška (1977, 7–13).

47 Je ovšem třeba přiznat, že takto sice můžeme předem vyloučit případy jako *Dialexis seu Disputatio de metallis* (Martin Mylius 1611, viz Tříška 1977, 21), nadále však zbude řada disputací s neurčitým názvem *Disputatio*/

48 Viz Tříška (1977, 29); *RHB* (3, 79); na tuto disputaci a její využití Lipsiova spisu jako první upozornila ve své nálezkové zprávě Martínková (1960, 330).

49 Winter (1897, 201–202): „V únoru [1622] povolena schůze školních správců od staletí obvyklá v ten čas. Rektor k učitelstvu pražskému mluvil dojemně, že všickni vědí, na jakých koncích postavena jest akademie v těchto válečných dobách, ani dne není ani hodiny, aby měla oddech [...] Také jim stížně připomenul, že se vyhýbali přes mnohá napomínání disputacím v univerzitě. Má-li po ruce kdo these, aby je

zovou situací koresponduje též ústřední téma jeho disputace, jímž je duševní stálost (*constantia*), označená v lipsiovském duchu za „ctnost mírníci naději i obavy“ (*virtus, spei et metus moderatrix*).



Titulní list tištěné disputace Jana Cypriána Kozelia z Pečlínovce (1621)

Kozelius ve své argumentaci užívá citátů ze tří klíčových autorit: Aristotelovy *Etiky Nikomachovy*, spisu *Exotericarum exercitationum liber XV* Justa Caesara

podal. [...] Od učitelů odpověděl rektorovi mistr Cyprianus Kozelius, učitel štěpánský, a slíbil za všechny. Zde tak panuje nejasnost v dataci – podle Wintera se Kozelius přihlásil se svými tezemi v únoru 1622, kdežto titulní list jeho tisku zve k disputaci 3. prosince 1621. Zdá se, jako by se Kozelius nabídl disputovat dvakrát v krátkém čase (a jeho druhé teze se nedochovaly), nebo se jedná o právě tyto teze a zápis o schůzce byl datován nepřesně.

Scaligera a právě Lipsiova dialogu *De constantia*, z nějž cituje hned třikrát, tedy vůbec nejčastěji. Jeho šestý teorém je citátem z 4. kapitoly 1. knihy, definujícím stálost,⁵⁰ v osmnáctém teorému parafrázuje myšlenku „moudrost jako cesta ke stálosti“ z 4. kapitoly 2. knihy⁵¹ a konečně ve 23. se odvolává na 7. kapitolu 1. knihy – v posledním případě se mi ovšem nepodařilo identifikovat příslušnou pasáž *De constantia*, která by Kozeliově formulaci odpovídala, tudíž není zřejmé, jde-li o (špatně atribuovaný) citát či volnější parafrázi, resp. nejde-li o tiskovou chybu.⁵² Nabízí se otázka, zdali Kozelia k Lipsiovu textu nemohla nasměrovat jeho básnický parafrázovaná a zestručnělá verze od Kašpara Ambrosia z roku 1607 (o ní viz níže), neboť i v ní se argumenty jednotlivých kapitol objevují v podobě zhuštěných formulací. Na to nelze bezpečně odpovědět, jisté však je, že Kozelius musel pracovat přímo s textem *De constantia* (případně nějakou excerptovou příručkou), protože Ambrosiovy parafráze příslušných kapitol neodpovídají původnímu znění, z nějž Kozelius vychází.

50 Kozelius (1621, A2v): *Specialiter virtutibus illius potissimam partem, qua ita definimus: Constantiae est rectum et immotum animi robur, non elati externis, ac fortuitis non depressi*. Srov. Lipsius (1584, 10).

51 Kozelius (1621, A3r): *Sapientia est via et dux ad constantiam*. Srov. Lipsius (1584, 86): *Langius [...] inquit, [...] me duce viam hanc ini, quae recta ad firmitudinem et Constantiam ducit. Via, quam dico, Sapientia est*.

52 Kozelius (1621, A3r) *Finis cum effectum concurrens est Felicitas civilis in qua eminet tranquillitas mentis liberae ab affectuum et fortuna[e] iugo*. Lipsi lib. 1. cap. 7.

— RANĚ NOVOVĚKÝ PŘEKLAD DE CONSTANTIA DO ČEŠTINY

Téměř okamžitě po vydání latinského originálu *De constantia* (1584) začaly vznikat překlady do několika vernakulárních jazyků: holandštiny (1584), francouzštiny (1584), angličtiny (1594), polštiny (1600) a španělštiny (1616). Ve výsledku se tento Lipsiův zdaleka nejúspěšnější spis dočkal mezi 16. a 18. stoletím více než osmdesáti vydání, z toho kolem poloviny v originále a zbytku v překladech (Papy 2011). Především tyto vernakulární adaptace pak přispěly k šíření Lipsiových neostoických myšlenek mezi širší čtenářské vrstvy, zejména z řad měšťanů, mezi nimiž se postupně rozšiřovala gramotnost a čtenářský rozhled a kteří nepředstavovali původní modelové publikum latinského originálu.⁵³ Z hlediska rozsáhlejší čtenářské recepce neostoicismu v českých zemích je proto důležitým faktem, že převedení celého spisu do češtiny nedosáhlo většího rozšíření tiskem.

Jediný dosud známý pokus o překlad Lipsiova dialogu *De constantia* objevil v roce 1886 Antonín Truhlář v chrudimské městské knize (konkrétně soudním manualníku), kam jej zanesl jeden z konšelů, absolvent pražské univerzity a autor několika českých i latinských spisů, Kryštof Mathebaeus Bohdanecký.⁵⁴

53 Rozvoj masového čtení v raném novověku byl pozvolný a pochopitelně měl v různých zemích Evropy odlišnou dynamiku, již zkoumá historie čtenářství. Alespoň základní přehled o českých zemích podává Ryantová (2007b), pro výčet obecných studií o historii čtenářství i dílčích sond do jednotlivých areálů viz Snook (2013).

54 Truhlář (1886, 70); o Mathebaeovi Bohdaneckém a jeho díle viz *RHB* (3, 277–281); Novotný (2010, 77–81); Novotný (2014).

Překlad pochází z roku 1639, kdy chrudimský kraj trpěl pod náparem švédských vojsk vedených Johanem Banérem. Mathebaeus tuto skutečnost přímo zmiňuje jako motivaci k překládání Belgičanova útěšného dialogu:

Ut constantem animum faciamque habeamque sub armis,

Patria quae toties pro rege Bohemia suffert,

Praesertim hoc anno, quo Bannir singula vastat – 1639 –

Hunc de constanti constantia ego explico librum.

*Belgica tu, Lipsi, gemo ego aulae damna Bohemae!*⁵⁵

Lipsiovo dílo, přeložené pod titulem *O stálosti. Spis Justa Lipsia, muže vznešeného, na česko přeložený*, se v chrudimské knize ocitlo v kontextu několika dalších překladů. Společnost mu zde dělá Senekovi připisovaná satira *Apocolocyntosis* (Ztykvení božského Claudia), žertovné pojednání Synésia z Kyrény *Calvitii encomion* (Chvála plešatosti) z 5. století po Kr. a dále několik historických prací: prvních 18 kapitol dějin Tita Livie, výtah z historie 2. století po Kristu Lucia Flora, spisek Sexta Ruffa o římských dějinách ze 4. století, středověká kompilace pojednávající o rodu císaře Octaviana a mylně připisovaná římskému řečníkovi Messalu Corvinovi, překlad spisu *De quattuor monarchiis* (1. vyd. 1556) německého historika Johanna Sleidana, seznamy asyrských, babylónských, médských, perských a blízkovýchodních panovníků

55 Cit. podle Truhláře (1886, 77).

a konečně Mathebaeova vlastní kompilace o císařích od Caesara po Ferdinanda III. (Truhlář 1886, 71–77; Novotný 2010, 79).

Podrobný rozbor těchto překladů učinil David Novotný, který se navíc pokusil mezi poměrně pestrou směsicí textů určit některé styčné body: jako hlavní spatřuje snahu utěšit, poučit a pobavit a také překladatelovu zálibu v příkladech z antiky (Novotný 2014, 230). Sepětí mezi kronikářskými údaji o posloupnosti králů, historickými spisy zabírajícími se vzestupem a pádem (římské) říše a Lipsiovou filozofií lze snad spatřovat rovněž v tom, že všechny tyto prameny dokládají nestálost a proměnlivost světa, neustále se obrozujícího v nových cyklech. „Pády říší,“ přijmeme-li Novotného (2010, 79) argumentaci, „(...) sloužily k poučení a varování současníkům, odpovídaly stoickému pohledu na dějiny“. Zároveň však žádný takový autorův záměr nelze dokázat: Mathebaeus se nikde nevyjadřuje ve smyslu, že by vědomě utvářel sbírku textů podle nějakého klíče. Je proto třeba připustit i možnost, že spoluvýskyt zmíněných překladů je mnohem arbitrárnější. Konkrétně pro překlad Lipsiova dialogu nicméně platí, že jeho hlavní motivací byla útěcha.

Otázkou zůstává, zda měla práce na překladu poskytnout útěchu především svému tvůrci, nebo jej Mathebaeus zamýšlel rozšířit alespoň mezi spoluobčany v Chrudimi. David Novotný (2010, 80) se přiklání k druhé možnosti, když píše, že „*De constantia* mohl překladatel vnímat jako svého druhu útěšný spis určený v české verzi trpícím obyvatelům města“. Osobně ponechávám tuto otázku

nerozhodnutou, ačkoliv se domnívám, že útěšný potenciál spisu mohl být dostatečnou motivací i pro samotného překladatele, jenž se stejně jako ostatní nacházel v těžké situaci. Ať tak či onak, i v případě, že se Mathebaeův překlad šířil mezi ostatními měšťany – ať už formou kolektivního předčítání, nebo opisů (o kolování městské knihy, v níž je text zanesen, asi příliš uvažovat nelze) –, jednalo se o recepci omezenou a ryze lokální. Vzhledem k tomu, že nevyšel tiskem, lze fakticky tvrdit, že kompletní překlad Lipsiova nejvýznamnějšího neostoického spisu nebyl v raně novověkých českých zemích k dispozici (a neexistuje dosud). Této skutečnosti lze litovat o to více, že jednou z dalších možností výzkumu, tentokrát v rovině recepční teorie, je komparace zmíněných překladů dialogu *De constantia* do evropských jazyků s jejich českým protějškem, z níž mohou vyplynout nejružnější specifika recepce Lipsiova textu v tuzemském prostředí. Touto cestou se stále lze vydat, ovšem výhodnější by jistě bylo mít k dispozici finální redakci překladu v podobě publikovaného tisku, která navíc našla odezvu mezi více čtenáři.

LATINSKÉ A ČESKÉ SPISY PARAFRÁZUJÍCÍ LIPSIA NEBO INSPIROVANÉ NEOSTOICKOU FILOZOFIÍ

Rozšiřování neostoických myšlenek přispělo také několik latinských i českých prací podávajících základní principy této filozofie v kondenzované a zjednodušené podobě. Z hlediska recepční historie určitě stojí za zmínku nadkonfesijní obliba Lipsiova díla (zejm. *De*

constantia), jehož části byly v českých zemích zapracovány v dílech utrakvistických (Ambrosius, Troilus), bratrských (Komenský) i jezuitou Balbínem. Jednotliví autoři se přitom na Lipsia buď explicitně odvolávali, nebo zakomponovali jím oživenou stoickou doktrínu do svého díla bez udání přímého zdroje.

CASPAR AMBROSIUS A JEHO BÁSNICKÁ PARAFRÁZE DIALOGU *DE CONSTANTIA*

První přístup reprezentuje Caspar Ambrosius se svou útlou knížkou *Constantia Lipsii monostichis effigiata* (1607). Jak už název napovídá, zdrojem Ambrosiova počínu byl dialog *De constantia*, jehož obsah je převeden do podoby moralizujících dvojverší. Ambrosius toto dílko zhotovil pro potřeby výuky v novoměstské škole u sv. Jindřicha, kde v době jeho vydání působil (Storchová 2014, 321), a tak spíše než o převedení komplexní argumentace mu šlo o shrnutí výstižných bodů, se kterými jeho žáci mohli pracovat a případně je i memorovat nebo citovat. Z tohoto hlediska se jedná spíše o triviální způsob recepce, a nelze tak příliš souhlasit se starším tvrzením, které v Ambrosiově převedení spatřovalo „jedno z prvních systematických pojednání“ o neostoicismu v českých zemích, jež mělo později posloužit jako podhoubí ideologie protihabsburského odporu.⁵⁶ V obnoveném zájmu o stoicismus skutečně bývá spatřován základ



Titulní list sbírky *Constantia Lipsii monostichis effigiata* (1607)

raně novověké *resistance theory*, tj. politického odboje vůči tyranské monarchii, jak jej známe např. z Francie a Nizozemí v období náboženských válek (Clerici 2021, 267), ovšem pro skutečné a hlubší proniknutí do neostoicismu bylo zapotřebí studovat kompletní Lipsiovy spisy. Z jiného úhlu pohledu totiž může být jím propagovaná *constantia* interpretována jako schopnost snést politický útlak a podřídit se mu, jak ostatně autor sám implikuje v předmluvě ke své *Politice*, kde hovoří o stálosti jako o občanské schopnosti vydržet a poslouchat.⁵⁷ Ambrosiův

56 „[...] básnickým zpracováním tohoto díla uvedl k nám [Ambrosius] jako jeden z prvních systematických pojednání ze stoické filosofie, která měla později velký význam pro ideologii protihabsburského odboje,“ *RHB* (1, 83); srov. Storchová (2014, 322).

57 Lipsius (1589, fol. **r): *Quod nunc tibi damus, Politica esse vides, in quibus hoc nobis consilium, ut quemadmodum in Constantia cives*

Cap. I. <i>Praefatio et introductio. Querela item aliqua de Belgarum turbis.</i>	Cap. I. TURBAE
Cap. II. <i>Peregrationem non facere ad internos morbos. [...]</i>	II. PEREGRINATIO
Cap. V. <i>Ratio et Opinio. Unde originem habeant [...].</i>	V. RATIO et OPINIO
Cap. XXII. <i>Ignaviae latibulum aliquod quaeri solere in Fato. [...]</i>	XXII. Ignavia
Cap. I. <i>Occasio repetiti sermonis. Itio ad Langii amoenum hortum eiusque laudatio.</i>	I. Itio ad amoenum hortum.
Cap. V. <i>Sapientiam non vovendo, sed conando acquiri. [...]</i>	V. Non Vovendo, sed Conando!

výtah z Lipsia představuje spíše iniciační moment: do českých měšťanských kruhů uvádí tematiku, která se v různých podobách dočkala odezvy u autorů písničích po roce 1620 – nelze vyloučit, že v některých z nich mohla probudit prvotní zájem právě Ambrosiova knížka.

A jak konkrétně Ambrosiova adaptace vypadá? Rozvržení sbírky se striktně drží struktury předlohy – stejně jako Lipsiův spis je dělena do dvou knih po 22 a 27 kapitolách. Většina z původních kapitol je parafrázována jedním dvojverším, v několika případech (kn. I, kap. XVI; kn. II, kap. XVII; kn. II, kap. XXII; kn. II, kap. XXIV) je parafráze o něco delší, od čtyř do deseti veršů. Každé z Ambrosiových „monostich“ je nadepsáno lemmatem, vystihujícím hlavní téma dané kapitoly *De constantia*. Při bližším porovnání obou textů je zřejmé, že tu Ambrosius využil krátké uvozující nadpisy, jež se objevují před každou kapitolou už v prvním vydání Lipsiova dialogu z roku 1584 a později byly přetiskovány i v dalších edicích. Zde uvedená tabulka

poskytuje několik příkladů (Ambrosiova lemmata jsou v pravém sloupci).⁵⁸

Míra shody konkrétních parafrází s obsahem kapitol originálu je kolísavá, někdy se Ambrosiovi daří vystihnout nejzásadnější myšlenku příslušné kapitoly, např. i pomocí zakomponování Lipsiových vlastních slov, jindy je příliš obecný. První způsob ilustruje parafráze VI. kapitoly I. knihy, jež v Ambrosiově podání (fol. A2r) zní:

Encomium CONSTANTIAE.

Sola ILLA est HELENA haec CONSTANTIA. Sola Venusta.

Si jaceas, tollit. Si moriari, vetat.

Lipsiova kapitola je nadepsána slovy *Constantiae laus et seria ad eam adhortatio* a v jejím textu nalezneme mj. pasáž: *haec est sola illa Helena [...] Iacebis? Constantia te attollet. Vacilabis? sustinebit. Ad lacum properabis vel ad laqueum? solabitur et reducet a limine mortis* (Lipsius 1584, 16–17), přesně replikovanou v citovaném dvojverší. Malá shoda naopak panuje

formavimus ad patiendum et parendum, ita hic eos, qui imperant, ad regendum. Srov. Melehy (2018, 162).

58 Lipsiovy nadpisy jsou převzaty z vydání Lipsius (1584).

např. hned u druhé kapitoly 1. knihy, kterou Ambrosius parafrázuje:

PEREGRINATIO

Quos Majora vocant peregrinas Numina ad oras;

Multa obeunt Terra, multa pericla Mari.

Tato parafráze příliš nevystihuje hlavní myšlenku Lipsiovy kapitoly, že ať už cestujeme kamkoliv, své myšlenky a trápení si nosíme s sebou, nýbrž se vyjadřuje spíše obecně o tom, že ten, koho to táhne na cesty, musí podstoupit mnoho nesnází.⁵⁹

Některé z parafrází jsou obohaceny o specifický kontext zařazující Ambrosiovu sbírku do času a doby jejího vzniku. Jedná se zejména o dvě kapitoly z první knihy: kapitolu XIV. nadepsanou v Ambrosiově verzi *PESTIS 1606 et 1607 ingrassata* a kapitolu XVI. *COMETA 25. Septembris 1607 effulsit*. V obou případech se Ambrosius zaměřuje na jevy, které Lipsiův dialog sice zmiňuje, ale pouze jako jeden z mnoha příznaků Boží prozřetelnosti, která řídí běh světa. Ambrosius je staví do popředí proto, že mor i zjevení komety se odehrály bezprostředně před sepsáním jeho textu a byly vděčným námětem učeneckých diskuzí i každodenního hovoru.

POBĚLOHORSKÁ TVORBA MIKULÁŠE TROILA

Dalším autorem, jehož latinské texty čerpají přímou inspiraci z Lipsia, byl

Mikuláš Troilus.⁶⁰ Tento univerzitní mistr, před Bílou horou zastávající nejvyšší pozice v akademické hierarchii (byl mj. posledním rektorem Karlovy univerzity před jejím uzavřením a předáním do rukou jezuitů v roce 1622), se po porážce stavovského povstání odmítl vzdát svého vyznání a odešel do exilu v saské Pirně. Období mezi lety 1620–1628, kdy nadobro odešel z Prahy, představuje v jeho životě i literární tvorbě jednoznačný zlom. Roku 1621 se totiž k tíživým politickým poměrům přidala také osobní tragédie a Troilus přišel nejprve o manželku a následně o děti, které podlehly moru. Tragická ztráta rodiny (až na jedinou dceru) měla nepochybně vliv na vznik Troilova česky psaného dílka *Obrana aneb praeservativum proti moru* (tisk Paulus Sessius, nedatováno), v němž prostřednictvím biblických citátů rozebírá „pravý původ“ náказы (A4r), vnímané jako Boží trest, a nabádá k pokání a modlitbám. Po těchto událostech se i Troilovy latinské texty soustřeďují na útěšná témata s oporou ve stoické etice a lze v nich identifikovat také několik přímých citací Lipsiova dialogu *De constantia* (viz Martínková 1961, 165–166.)

Nejvýrazněji to platí zřejmě pro spis nazvaný *Vir bonus, civis bonus* (1624). Ten otevírá motto převzaté z II. knihy Lipsiova dialogu: *Pulchra haec laudatio: O virum doctum! Sed illa melior: O virum sapientem! Et ista optima: O virum bonum* (Lipsius 1584, 87) a v následující Troilově básni (Troilus 1624a, A4v) je téma ctností, jež má mít dobrý muž a řádný občan,

59 Srov. její úvodní shrnutí: *Peregrinationem non facere ad internos morbos. Indicinam eam esse, non medicinam, nisi si (!) forte in levi quodam et primo adfectuum motu*, Lipsius (1584, 4).

60 Informace o jeho životě a tvorbě uvádí RHB (5, 394–402).

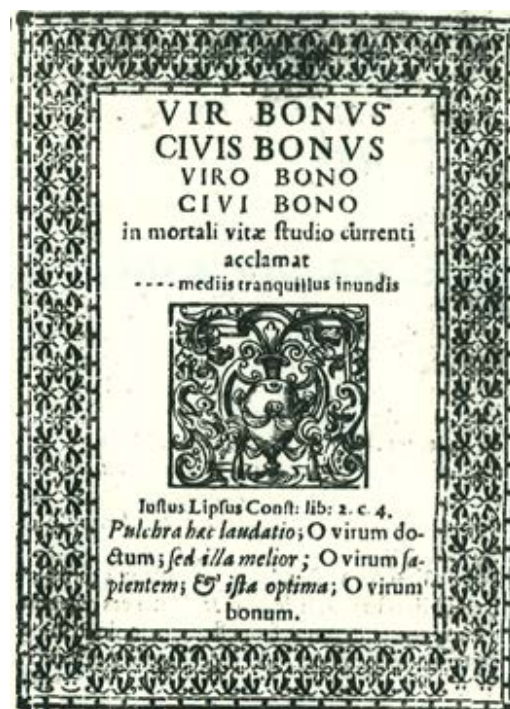
překonávající všechny nesnáze a přispívající k dobru obce, dále rozvíjeno:

*Sed bonus est alius CIVIS, qui com-
moda curat
Urbis, apud veteres cujus celebratur
honore
Nomen, cui durum firmans patientia
corpus
Instruit, ut nulli cupiat cessisse labori:
Unde parentur opes, et qua ratione tueri
Parta queat [...].*

Cílem Troilova textu tak bylo primárně posílit morálku svých přátel, jimž je text dedikován, a poskytnout jim návod k pěstování občanské odolnosti v časech těžkých zkoušek.

Obdobnou otázku, tedy hledání vnitřní jistoty v moudrosti a příklonu k filozofii, zpracovává Troilus také v další básni z tohoto období, *Sapiens tetragonus et circulus* (1624). S odkazem na antické filozofy, především Aristotela a stoika Chrysippa, popisuje ideál mudrce, jenž je jako kruh nebo čtyřúhelník dokonale uzavřen sám v sobě a odolný vůči vnějším vlivům (Troilus 1624b, A3r):

*Sic sibi persimilis sapiens est tempore
utroque;
Sive adversa ruant, sive secunda fluant:
In sese rediens, ubi desinit, incipit,
instar
Orbis quem parilis motus ubique rotat,
Sic hic a medio centro non longius
usquam
Discedit, certa cum ratione facit;
Illum luctisoni tangunt si quando
dolores
Fert animo forti, nec gemit absque modo;*



Titulní list Troilovy básně *Vir bonus, civis bonus* (1624)

*Supprimit affectus animos ad prava
trahentes,
Quod loquitur lingua, pectore sentit
idem.*

Z citované ukázky je zjevné, že Troilův ideál je rozumem se řídící člověk, nepodléhající pozitivním ani negativním (ze stoického pohledu indiferentním) vlivům. Zde se hodí připomenout Lipsiovu definici stálosti (*constantia*): „přímá a nehybná síla ducha, jež nepovznese ani nezkrší žádné vnější či nahodilé okolnosti“,⁶¹ neboť se s ní Troilova víze přímo shoduje. V těžkých časech se Lipsiova filozofie kombinující stoicismus s křesťanskou vírou stala pro Troila důležitou oporou a inspiračním zdrojem jeho psaní.

— OZVĚNY LIPSIOVA NEOSTOICISMU U J. A. KOMENSKÉHO

Přímým osobním svědectvím máme doložen Lipsiův vliv na Jana Amose Komenského. V dopise Petru Montanovi z roku 1661, v němž líčí své životní osudy a podává výčet vlastních literárních prací, Komenský mj. uvádí, že části jeho dvoudílného dialogu *Truchlivý I a II* (z let 1623/24) vznikly pod dojmem, který v něm zanechalo pročítání Lipsiova spisu *De constantia* (Komenský 1969, 21):

Když jsem pak přešel k jiným proročům a ostatním knihám božského Zákona (lahodnějšího pokrmu jsem v životě neokusil, než bylo tenkrát ono sbírání božích útěch), shledal jsem v něm přemnoho myšlenek napomáhajících k upokojení mysli v Bohu a začal jsem je pořádat v *dialogu*. Napřed to byl rozhovor *zkormoucené Duše s Rozumem* vlastním, který se ji pokouší rozličným utěšováním vzpružit (to hlavně podle Lipsiových knížek *O stálosti*, které jsem právě v těch dnech marně pročítal).

Myšlenkové sepětí bylo v tomto případě nasnadě. Oba autoři, Lipsius i Komenský, situují svá díla do období společenské krize, v titulu Lipsiova dialogu vyjádřené spojením *in publicis malis* (srov. Řezníková 2022, 41). Zatímco pozadí Lipsiova textu tvoří útek před válkou mezi katolíky a protestanty v Severním Nizozemí, Komenský svůj spis sepsal v období hluboké krize zapříčiněné jak

bělohorskou porážkou, následnými náboženskými perzekucemi a počínající třicetiletou válkou, tak ztrátou manželky a syna roku 1622 (Komenský 1969, 21).

Na první pohled je patrná lipsiovská inspirace *Truchlivého* z hlediska žánrového. *De constantia* rozvíjí útěšné myšlenky prostřednictvím dialogu dvou postav – samotného Lipsia a jeho přítele a učitele Langia⁶² –, a navazuje tak na dlouhou tradici filozofického dialogu, v němž se pravda a příslušná doktrína postupně rozkrývají formou otázek a odpovědí. V Lipsiově dialogu se jeho eponymní postava dobírá kýžené duševní *stálosti* na základě argumentů, kterými Langius vyvrací její původní pochyby. Rovněž Komenský se pro ohledání vlastního nitra a uspořádání „myšlenek napomáhajících k upokojení mysli“ uchýlil k dialogu. I jeho postava, *Truchlivý*, zpočátku prezentuje své pochybnosti, které je potřeba rozptýlit (Komenský 2022, 9–10):

TRUCHLIVÝ: Na všechny strany zle, ukrutný krvavý meč hubí mou milou vlast, zámkové, hradové a pevná města se dobývají; městečka, vsi, krásní domové a chrámové plundrují a pálí; statkové se loupí, dobytkové zajímají a hubí; nebohý chudý lid se sužuje, trápí, po místech morduje a zajímá. Nebo rozliční zšílení národové již na čtvrtý rok se na nás jako oblakové shánějí, a ještě k upokojení žádnému není naděje, takže snad brzy všechno v poušť obráceno bude. A což nejbolestnější jest, pravda Boží se potlačuje, čisté Boží služby

61 [...] *rectum et immotum animi robur non elati externis aut fortuitis, non depressi*, Lipsius (1584, 10, překl. VP).

62 Jeho předobrazem je Lipsiův reálný přítel, nakladatel Charles de Langhe (1521–1573).

zastavují, kněží vyhánějí aneb do žalářů dostávají. Mnozí, na nichž ozdoba církve záležela, aneb ukrutně zmordováni, aneb nejedni (z nichž i já nešťastný sem), lidské vzteklosti se děsíce, bídě se pokrývají, žádného okamžení pro úklady a zálohy bezpečni nejsou. Summou, nepřátelé žíznicí krve naší do těsna nás ženou, nýbrž již vehnali, a z našeho pádu plésají, a daří se jím čím dále tím lépe; co jen naměří, jde jím všecko šťastně. Kdo by pak o nevinu se ujal a souženým na retuňk přispěl, není pod tím nebem žádného. Všecka naděje, i ta, kterouž sme k Bohu měli až posavad, nám klesla a klesá: voláme k němu, a neslyší a pomoci nechce; opuštění sme odevšad, nelze již než zahynouti. Ó kéž ale smrt přijde a zaškrtní!

Tím, kdo má v první fázi skleslosti Truchlivého ulevit, je jeho vlastní Rozum. I v tomto ohledu lze spatřovat odkaz na Lipsiovu filozofii, mezi jejíž základní principy patří právě jasné rozlišování mezi zdáním (*opinio*) neboli tím, jak se nám vnější svět jeví, a rozumem (*ratio*), díky němuž lze poznat skutečnou povahu věcí a vyrovnat se s nimi. Sám Lipsius tuto dichotomii vyjadřuje s odkazem na kynika Diogena: „mračna a mlha, které tě zahalují, pochází z oparu zdání, proto, abych tak řekl s Diogenem, potřebuješ rozum, ne provaz“.⁶³ Právě díky ro-

zumu lze dosáhnout stálosti, již Lipsius definuje jako „přímou a nehybnou sílu ducha, jež nepovznese ani nezkrúší žádné vnější či nahodilé okolnosti; odolnost, kterou duchu vstúpilo nikoliv zdání, ale rozvaha a přesný rozum“,⁶⁴ a po které touží také Komenského Truchlivý. V jeho případě je však Rozum brzy v koncích („Jižť já nevím, skoro by mne na to přivedl, že bych povoliti musel... Nevím sic, pravdu mluvě, čím tě troštovati“, Komenský 2022, 13) a na pomoc k rozptýlení pochyb Truchlivého musí přispěchat Víra, proti níž se Rozum na několika místech dokonce sám obrací.

Je-li řeč o žánrové podobnosti, je potřeba dodat, že dialog patřil v období tzv. pozdního humanismu a nastupujícího baroka k široce rozšířenému literárnímu druhu, jenž našel uplatnění u mnoha autorů, mj. u německých luteránů věnujících se psaní nábožensky vzdělávací a útěšné literatury (*Erbaungsliteratur*). Také jejich díla, např. dialog *Knížka velikých potěšení* Johanna Gerharda (přeložený do češtiny r. 1616), Komenský na základě zmínek v jeho korespondenci prokazatelně znal (Malura 2022, 172). Dialogy prezentující niterný rozhovor pochybujícího křesťana s duší a rozumem vznikaly již před Komenským také přímo v domácím prostředí – příkladem takového textu je *Dialog aneb Rozmlouvání pobožné Ducha s Duší* (1602) utrakvisty Jiřího Dikasta, s nímž pozdější Komenského dialogy vykazují řadu paralel (Bočková

63 [...] *quae te involvunt nebulae et nubeculae sunt a fumo Opinionum. Itaque, ut cum Diogene dicam, λόγῳ tibi hic opus non βρόχῳ*, Lipsius (1584, 4, překl. VP). Rozdílu mezi *ratio* a *opinio* je věnována kromě jiných pasáží především celá pátá kapitola 1. knihy, viz Lipsius (1584, 12–16).

64 [...] *rectum et immotum animi robur non elati externis aut fortuitis, non depressi [...] firmitud[is] insit[is] animo non ab Opinione, sed a iudicio et recta Ratione*, Lipsius (1584, 10, překl. VP).

2009, 180–181). Nelze tak vyloučit, že se na rozhodování o žánrové podobě *Truchlivého* podílel i tento inspirační zdroj.

Přímější a skutečně výraznou stopu nicméně zanechal spis *De constantia* ze jména ve druhém díle *Truchlivého*, do nějž Komenský Lipsiovo pojednání – slovy Tomáše Havelky (2014, 110, 117) – „v podstatě celé [...] zpracoval“. Lze tak souhlasit s Havelkovým tvrzením, že *De constantia*

„tvoří kostru dialogu Truchlivého s Rozumem“, neboť podíváme-li se trochu blíže na srovnání obou textů, vyjde najevo, že Komenského postavy jsou fakticky transpozicí postav Lipsiových. Argumenty, jež v *De constantia* zaznívají z úst Lipsia, pronáší u Komenského Truchlivý, zatímco Langius představuje klidnou sílu Rozumu. Uvedme alespoň některé shody na konkrétních příkladech.

Lipsius (1584, 22):

Negas te ferre mala publica, ea dolori tibi esse, imo morti. Satin' serio hoc adfirmas? an fraus hic aliqua et fucus? Ego commotior, imo serio tu hoc rogas? inquam, an rides et irritas? Ego serio, inquit, non enim pauci ex hoc valetudinario vestro imponunt medicis et dolorem publicum simulant, qui revera est privatus.

Komenský (2022, 57):

ROZUM: Nehněvej se, můj milý, že se tě zeptám, opravdu-li pravíš, že pro vlast a církev se tak trápíš?

TRUHLIVÝ: A opravdu-li se na to ptáš? či mne zbědovaného tak vysmíváš? ROZUM: Já opravdu. Nebo vím jistotně, že tu šalba a faleš provodí a mnozí bolest svou za obecnou vydávají, ona jejich vlastní a domácí bude.

Citovaný úryvek se týká pokrytectví, které mnozí prokazují tím, že navenek litují útrap postihujících vlast, ovšem ve skutečnosti mají strach pouze z toho, že se dotknou jich osobně. Rozum v Komenského dialogu pronáší tuto obžalobu stejným způsobem jako Langius v *De constantia* – otázkou, zda jeho partner v dialogu míní své nářky na veřejné pohromy upřímně. Dokonce tím vyvolává

podobnou reakci: nevěřící údiv, zda je tato otázka míněna vážně, nebo jako vtip. Tematická podobnost mezi Lipsiovým dialogem a *Truchlivým II* v některých pasážích přechází až ve více či méně věrný překlad, jak lze pozorovat např. v následující ukázce, v níž Komenský přejímá jedna ku jedné exemplum z *Attických nocí* Aula Gellia, aby jím posílil argumentaci Rozumu:

Lipsius (1584, 23):

Ambitiosa illa verba sunt, movet me clades patriae, non vera: in labris nata, non in fibris. Quod de Polo histrione nobili traditum est, cum Athenis fabulam actitaret, in qua dolo repraesentandus, eum filii sui defuncti ossa et urnam clam intulisse et theatrum totum gemitu luctuque complere: idem hic dixerim de plerisque vestrum.

Komenský (2022, 57):

Slibnáť jsou slova: „Truchlím nad vlastní.“ Ale jdou-li z srdce, přihlédnutí potřebí. Polus, slovutný na onen čas komedián, když v Athenách *tragedii* strojí, žalostný způsob prokázati měl, dal sobě málo před tím umrlého syna svého tělo tajně přinést, na nějž hledě a roztouže se, opravdovým pláčem a naříkáním *theatrum* naplnil. Podobně činíte vy napořád téměř, svého dobrého toužíte a obecným to jménem přikrýváte.

V jiném případě Komenský převzal základní argument, ale svůj překlad

upravil pro kontext domácí situace a místo Belgie hovoří o Čechách a Moravě:

Lipsius (1584, 24–25): <i>Ecce bellum si apud Aethiopas aut Indos geratur, nihil moveare: extra discrimen enim tu sis, si apud Belgas, plores, clames, frontem percutias et femur. Atqui mala publica propter ipsa si luges, quid interest?</i>	Komenský (2022, 57): Nebo pověz mi medle, proč když se o válce aneb moru v Azii neb Africe slyší, neděsíš se? když v Čechách a Moravě, drkocáš, křičíš, naříkáš, rukama lomíš? Proč to medle, jestliže veřejně zhouby pokolení svého pláčeš?
---	--

Pro naše účely zde není potřeba uvádět další úryvky a určovat Komenského přejímky z Lipsia, tuto minuciózní práci ostatně již vykonali editoři *Truchlivého* ve 3. svazku *DJAK* (Komenský 1978, 137–159, zejm. 144–153). Jde především o to poukázat na fakt, že v Komenského případě lze dohledat konkrétní textové stopy vlivu vlámského autora – dokonce lze tvrdit, že formou vybraných úryvků, zakomponovaných do širšího kontextu svého dialogu, Komenský pořídil částečný překlad Lipsiova nejznámějšího neostoického díla. Posuzujeme-li rozsah a hloubku recepce Lipsiova filozofického systému, Komenský obsáhl rozhodně nejkomplexněji z citovaných tuzemských autorů základní pilíře neostocismu a rozvinul je ve vlastní dialogické úvaze, čímž posunul úroveň tvůrčí transformace recipovaného textu nad shrnutí obsahu (Ambrosius) či výchozí inspiraci jednotlivými Lipsiovými citáty ve formě motta (Troilus).

— LIPSIIUS U BALBÍNA

Jak jsme měli možnost pozorovat ve výčtu exemplářů *De constantia* a jiných Lipsiových děl uložených v Národní knihovně, mnohá z nich měli v určité

fázi v držení jezuité. U tohoto vzorku je samozřejmě potřeba brát v potaz zkreslení dané tím, že historické tisky z bývalé jezuitské koleje v Klementinu přešly do fondů knihovny, která v týchž prostorách sídlí dnes. Po prozkoumání vícero dalších fondů pravděpodobně poměr jezuitů coby vlastníků Lipsiových knih o něco klesne. To však nic nemění na skutečnosti, že se mezi členy tohoto řádu Lipsiovo dílo těšilo nemalé, třeba někdy kritické pozornosti. Není patrně žádným překvapením, že největší ohlas Vlámových spisů najdeme v díle jezuity, který se podobně jako sám Lipsius věnoval široké škále humanitních oborů, především pak historii, a sice Bohuslava Balbína.

Balbínovu náklonnost k Lipsiovi již dříve popsal Josef Hejnic (1974, 224–225), který mj. vyslovil domněnku, že český jezuita se s Lipsiovým dílem setkal poprvé zřejmě v pražské klementinské koleji, kde měl během studií možnost studovat exemplář sebraných spisů *Opera omnia Iusti Lipsii*, vydaných roku 1637 v Antverpách. Je třeba říct, že hlavní zájem v Balbínovi nevzbudil ani tak Lipsius-filozof, jako spíš Lipsius-historik, jak dokládá množství zmínek

napříč Balbínovými spisy, např. v *Epitome*, *Verisimiliích*, *Examen melissaeum* či *Quaesita oratoria*.⁶⁵ Přesně v duchu Lipsiova osobního motta *moribus antiquis* se i Balbín obracel do minulosti s touhou po poznání velkých historických událostí i každodenních reálií, takže mu konvenovaly především Lipsiovy antikvární práce, jako např. *Saturnalia* (1582), *De amphiteatro* (1584), *De cruce* (1594), *De militia Romana* (1595) ad. Z historického pohledu Balbín nahlížel též trojici Lipsiových pojednání o proslulých mariánských poutních místech (*Diva Hallensis*, *Diva Sichemiensis* a *Diva Lovaniensis*), kterými se nechal inspirovat ve vlastním mariánském kvartetu *Diva Vartensis* (1655), *Diva Turzanensis* (1658), *Diva Montis Sacri* (1665) a *Diva Boleslaviensis* (1674) (Hejnic 1974, 225, 228; srov. Pípalová 2022). Je symbolické, že zatímco v Belgičanově případě představují mariánské spisy zakončení jeho literární dráhy, Balbín jimi tu svou naopak otevírá – jako by převzal pomyslnou štafetu, nebo spíše pochodeň, jak zní název Lipsiova zamýšleného, ale nikdy nedokončeného projektu *Fax historica*, jenž měl zahrnout všeobecné dějiny a zvyky nejen Řeků a Římanů, ale taky Židů, Egypťanů, Peršanů, Makedonců a Španělů (Papy 2004, 100). Z Lipsiova vlivu je také možno odvozovat Balbínovu

oblibu některých antických historiků: obzvláště je třeba zmínit Polybia a Tacita, jakkoliv druhého jmenovaného Balbín patrně nechoval v tak bezmezné úctě jako jeho vzor a v určitých ohledech před ním dával přednost Titu Liviovi (Hejnic 1974, 227–229; srov. Kysučan 2020, 111). Josef Hejnic (1974, 232) se ve své analýze Lipsiova vlivu na Balbína krátce dotýká i oblasti filozofie, byť ji opět vztahuje především na jeho pohled na dějiny. Je zřejmé, že se Balbín v Lipsiových dílech setkával se stoicismem a blízkými se mu staly „římské občanské ctnosti – iustitia, constantia, clementia, severitas, dignitas, magnitudo animi“, po kterých začal pátrat také v českých dějinách a v důsledku je vyžadovat i po aktérech soudobého dění.

Lipsiův filozofický vliv se tak, na rozdíl od výše uvedených případů, majících podobu útěšné, osobní filozofie, u Balbína uplatnil především v rovině politické koncepce. Už samotný způsob, jakým Balbín své politicko-teoretické postřehy zaznamenal, svědčí o přímé inspiraci. Za shrnutí jeho politických názorů lze totiž podle Josefa Války (1988, 392–393) považovat sbírku poněkud nesourodých komentovaných úryvků z děl antických historiků a filozofů, ale i významných politických teoretiků Balbínovy současnosti, tvořících poznámkový aparát (*notae*) k 7. knize 1. dekády *Miscellaneí*. Formální podoba jakési komentované antologie jednoznačně upomíná na Lipsiovu *Politiku* a podobně jako v jejím případě odhaluje široký záběr četby svého autora. Je dokonce možné, že některé citáty Balbín nepřevzal z originálních spisů, ale rovnou od Lipsia či z jiného

65 Viz např. Balbínovo hodnocení Lipsiových prací o římských starožitnostech, jež poskytl v kapitole o vzdělání řečníka svého spisu *Quaesita oratoria* (Pragae, Georgius Czernoch, 1677, 163–164): *Quidquid a Lipsii eruditissima venit manu exosculandum est; hic enim Antiquitatis omnis scientissimus Admiranda Romae, Militiam, Vestam, Amphitheatra, Gladiatores et Poliorcetica scripsit ea felicitate, ut ob ea vadimonium deserere possis.*

humanistického florilegia. Je to tudíž právě oblast Balbínovy politické teorie, která do budoucna nabízí další možnosti k posouzení Lipsiovy tuzemské recepce.

Odhlédneme-li trochu od samotného Balbína a podíváme se šířeji na prostředí jezuitského řádu, další směr výzkumu by bylo možné zaměřit na komparaci Lipsiova neostoicismu s konceptem duchovních cvičení (*exercitia spiritualia*), koncipovaných zakladatelem řádu Ignácem z Loyoly,⁶⁶ nebo na paralely mezi Lipsiovou doktrínou a ideálem křesťanského vojáka (*miles christianus*), jenž se objevuje v jezuitských katechismech v druhé polovině 16. století (viz Lavenia 2014) i v české barokní literatuře.⁶⁷

— SYMBOLICKÉ PŘIMKNUTÍ K NEOSTOICISMU

V závěru našeho přehledu se ještě na okamžik zastavme u specifického způsobu, jímž recipienti mohli vyjádřit svou inklinaci k myšlenkovému směru nebo dílu konkrétního autora. Na uvedeném Rubensově obraze čtyř filozofů jej znázorňuje Senekova busta, jíž je vyhrazeno zvláštní místo v umělcově ateliéru, kde se schází učenecký kroužek vedený Lipsiem, aby debatoval o filozofických tématech. Tento vizuální prvek vyjadřuje



Lipsiův portrét a symbolum moribus antiquis zařazené do spisu *Iusti Lipsi fama postuma* (Antverpy, 1607)

symbolické přihlášení ke stoicismu, jeho hodnotám a tradici myšlení i životní praxe. Jiný příklad představuje Michel de Montaigne, Lipsiův současník a korespondent, ale především originální skeptický myslitel, jehož studovnu na zámku ve francouzském Dordogne dosud zdobí nástěnné citáty autorů jako Plinius st., Euripidés či Sofoklés, kteří spolu s Biblí (např. Gal. 6.3: *Nam si quis existimat se aliquid esse, cum nihil sit, ipse se seducit*) tvořili jádro Montaignova myšlenkového světa a k nimž se tímto způsobem autor slavných *Esejů* hlásil (Bakewell 2010, 28–30).

Vizuální symbolika představovala významnou složku osobní sebeidentifikace

66 Na podobné zaměření Lipsiova dialogu *De constantia* a Ignácových *Exercitia spiritualia* (1548) upozorňuje Sellars (2007, 359), ačkoli zároveň připouští, že se oba texty liší z hlediska žánrového. Tradici duchovních cvičení v textech antických stoiků, zejm. Marka Aurelia, vyzdvihuje řada studií Pierra Hadota.

67 Kde je ovšem napájena spíše z jiných tradic, jako byla např. benediktinská řehole, jak poukázal Alexandr Stich ve studii o motivu křesťanského rytíře v literárním díle J. B. Pitra a stavební činnosti hraběte Šporka (Stich 1996).

a sebe prezentace raně novověkých intelektuálů, což ostatně dokládá také Lipsiův portrét a emblém, zdůrazňující nejdůležitější ctnosti, podle nichž řídil svůj život.

Portréty významných intelektuálů či šlechticů vznikaly také v českých zemích, ovšem dosud prozkoumaný materiál, pocházející spíše z předbělohorského období, žádné stopy po přihlášení se k antickým stoikům nebo k Lipsiovi nenese, a to ani na vizuální úrovni, ani v doprovodných textech. Na druhou stranu však na podrobnější průzkum stále čekají portréty pobělohorských exulantů (Vaculínová – Šárovcová – Nahtmannová 2021, 77), mezi nimiž by ostatně případná inklinace k neostoicismu byla více očekávatelná.

Co se týče vytváření symbolických „svatyní“ stoiků a neostoiků v soukromých prostorách jejich případných obdivovatelů, je otázka, zda v českých zemích existoval nějaký až tak výmluvný případ, jaký ve zmíněné studii o Lipsiových pobaltských kontaktech cituje Kristi Viiding (2023, 190): luteránský kazatel Paul Oderborn se v dopise Lipsiovi chlubil, že mu ve své soukromé knihovně v Rize zasvětil muzeum, ozdobené latinskými citáty a zlatými dekoracemi. Další průzkum šlechtických knihoven, resp. jejich pozůstatků, by nicméně ještě mohl odhalit dosud neznámé Lipsiovy tuzemské

obdivovatele podobné Zdeňku Vojtěchu z Lobkovic.

Čistě intelektuální příklon je v každém případě hůře doložitelný. Nemusel se odrazit v žádném díle, portrétu nebo architektonickém uspořádání domova, nýbrž mohlo jít jednoduše o životní postoj. Tím spíše v případě (neo)stoicismu, jehož nejvýznamnější antičtí představitelé si zakládali na tom, že moudrost má být především osvojená a žitá, a nikoliv dávaná na odiv. Sókratés, předchůdce a ideál stoiků, záměrně nenapsal nic, stejně jako Epiktétos, jehož učení se dochovalo pouze díky přičinění studenta Arriána, nebo Marcus Aurelius, jehož zápisky byly zamýšleny pouze pro osobní potřebu. Lipsiova renesance stoicismu pravděpodobně v různých podobách oslovila mnohé, jejichž jména se nikdy nedozvíme – jako v případě rytíře, o němž se ve svých pamětech zmiňuje Vilém Slavata (1866, 37) a s jehož radikálním názorem by patrně nesouhlasil ani sám Lipsius:

„Já znal jsem jednu osobu stavu rytířského, který zjevně vyznával, že [v] ten artikul v člancích apoštolských o vzkříšení z mrtvých nevěří, že o budoucích věcech po smrti naší jest věc smyšlena; čítal toliko spisy Seneky, pravě, že se má o nich víceji nežli o epištolách sv. Pavla smejšleti.“

LITERATURA

Prameny

Ambrosius, Caspar. 1607. *Constantia Lipsii Monostichis effigiata*, s. l.: s. t.

ILE = Nauwelaerts, M. A. – Sué, Sylvette (ed.). 1978. *Iusti Lipsi Epistolae. Pars II. 1584–1587*. Brusel: Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België.

Komenský, Jan Amos. 1969. *Dílo Jana Amose Komenského. Johannis Amos Comenii opera omnia* 1, ed. Julie Nováková a Antonín Škarka. Praha: Academia.

---. 1978. *Dílo Jana Amose Komenského. Johannis Amos Comenii opera omnia* 3, ed. Milan Kopecký. Praha: Academia.

---. 2022: *Duchovní traktáty II*, ed. Tomáš Havelka. Praha – Brno: Host.

Kozelius z Peclínovce, Cyprián. 1621. *Constantia sive theoremata de virtute, spei et metus moderatrice, quae... in antiquissima Bohemorum Academia Pragensis ad disputanda studiose invitat alumnos quotquot sunt virtutis et artium... M. Joh. Cyprianus Kozelius a Peclinovecz*. Pragae: typis Pauli Sessii.

Lipsius, Justus. 1584. *De Constantia libri duo, qui alloquium praecipue continent in publicis malis*. Antverpiae apud Christophorum Plantinum. [viz digitalizát [Lipsius 1584](#)]

---. 1589. *Iusti Lipsi Politicorum sive civilis doctrinae libri sex*. Lugduni Batavorum ex Offici-

na Plantiniana apud Franciscum Raphelengium. [viz digitalizát [Lipsius 1589](#)]

Marek, Pavel (ed.). 2006. *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*, České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity.

Slavata, Vilém. 1866. *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a z Košumberka*, sv. I, ed. Josef Jireček. Praha: I. L. Kober.

Troilus, Mikuláš. 1624a. *Vir bonus, civis bonus*, s. l.: s. t.

---. 1624b. *Sapiens tetragonus et circulus*, s. l.: s. t.

---. (s. d.). *Obrana aneb praeservativum proti moru*, Pragae. [viz digitalizát [Troilus \(s. d.\)](#)]

Sekundární literatura

Bakewell, Sarah. 2010. *How to Live. A life of Montaigne in one question and twenty attempts at an answer*. London: Chatto & Windus.

Beránek, Karel. 1988. *Bakaláři a mistři promování na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v letech 1586–1620*. Praha: Univerzita Karlova.

Bočková, Hana. 2009. *Knihy nábožné a prosté. K nábožensky vzdělávací slovesné tvorbě doby barokní*. Brno: Matice moravská.

- Brooke, Christopher. 2012. *Philosophic Pride. Stoicism and Political Thought from Lipsius to Rousseau*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Clerici, Alberto. 2021. „In publicis malis. Justus Lipsius and the ‘Double Face’ of Neostoicism In the European Wars of Religion.“ In *Crisis and Renewal in the History of European Political Thought*, ed. Cesare Cuttica a László Kontner, 259–279, Leiden, Boston: Brill.
- De Bom, Erik. 2011. „Carolus Scribani and the Lipsian Legacy.“ In *Unmasking the realities of Power. Justus Lipsius and The Dynamics of Political Writing in Early Modern Europe*, ed. Erik De Bom, Marijke Janssens, Toon Van Houdt a Jan Papy, 283–306, Leiden, Boston: Brill.
- De Landtsheer, Jeanine. 2011. „Pius Lipsius or Lipsius Proteus?“ In *Between Scylla and Charybdis. Learned Letter Writers Navigating the Reefs of Religious and Political Controversy in Early Modern Europe*, ed. Jeanine De Landtsheer a Henk Nellen, 303–349, Leiden: Brill.
- Evans, Robert John Weston. 1997. *Rudolf II. and His World. A Study in Intellectual History 1576–1612*. London: Thames and Hudson.
- Havelka, Tomáš. 2014. „Harmonie a disharmonie v prvních dílech Truchlivého.“ In *Idea harmonie v díle J. A. Komenského*, ed. Aleš Prázný, Kateřina Šolcová a Věra Schifferová, 109–125, Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Hejnic, Josef. 1974. „Balbínova cesta za antikou.“ *Listy filologické* 97: 217–234.
- Holá, Mlada – Holý, Martin. 2022. *Profesoři pražské utrkvistické univerzity v pozdním středověku a raném novověku (1457/1458–1622)*. Praha: Academia; Historický ústav.
- Chudoba, Bohdan. 1932. „Roudnická politika. Zastoupení renesanční politické vědy v knihovně českého státníka na rozhraní XVI. a XVIII. století.“ *Sborník historického kroužku* 33: 49–54; 113–118; 177–184.
- Jakubcová, Alena (ed.). 2007. *Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století. Osobnosti a díla*. Praha: Divadelní ústav; Academia.
- Kostlán, Antonín. 2008. „Bohemikální alba amicorum ve fondech British Library.“ *Folia Historica Bohemica* 23: 91–214.
- Kysučan, Lubor. 2020. „Classical Tradition in Czech Renaissance and Baroque Literature.“ In *Essays on the Spread of Humanistic and Renaissance Literary Civilization in the Slavic World (15th–17th Century)*, ed. Giovanna Sedina, 97–116, Firenze: Firenze University Press.
- Lavenia, Vincenzo. 2014. „Conscience and Catholic Discipline of War: Sins and Crimes.“ *Journal of Early Modern History* 18: 447–471.
- Malura, Jan. 2022. „Katastrofy, válka, melanholie v útěšné a nábožensky vzdělatelné literatuře první čtvrtiny 17. století.“ *Studia Comeniana et Historica* 52: 169–181.
- Martinek, Radek. 2020. „Zapomenutá paměť. Nejstarší kněžské portréty východních Čech, in: *e-Monumentica* 7 (1–2): 25–36. Dostupné z (6. 10. 2025) https://e-monumentica.cz/sites/default/files/clanky/e-m_1-2_20_A_Martinek.pdf
- Martínková, Dana. 1960. „Litoměřický soubor humanistických prací z dvacátých let XVII. stol.“ *Listy filologické* 83 (2): 330–331.
- . 1961. „K pobělohorské básnické tvorbě M. Mikuláše Troila.“ *Listy filologické* 84: 163–167.
- McCrea, Adriana. 1997. *Constant Minds: Political Virtue and the Lipsian Paradigm in England, 1584–1650*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Melehy, Hassan. 2018. „Montaigne’s Passions and Lipsian Subjects.“ *Montaigne Studies. An Interdisciplinary Forum* 30: 153–163.
- Momford, Mark. 1991. *Stoics and Neostoics. Rubens and The Circle of Lipsius*. Princeton: Princeton University Press.
- Mout, Nicolette. 1996. „Die politische Theorie in der Bildung der Eliten. Die Lipsius-Rezeption in Böhmen und Ungarn.“ In *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.–18. Jahrhundert*, ed. Joachim Bahlcke, Hans-Jürgen Bömelburg a Norbert Kersken, 243–264, Leipzig: Universitätsverlag.
- Novotný, David. 2009. „Chlumecká nadace a město Chrudim od poloviny 16. do 2. poloviny 17. století.“ *Husitský Tábor. Sborník husitského muzea* 16: 321–341.

- . 2010. „K otázce recepcce díla Justa Lipsia v městském prostředí pobělohorských Čech.“ *Studia Comeniana et Historica* 40: 69–87.
- . 2014. „Historické a literární dílo Kryštofa Mathebaea Bohdaneckého.“ *Studia Comeniana et Historica* 44: 205–231.
- Oestreich, Gerhard. 1982. *Neostoicism and the Early Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papy, Jan. 1999. „Lipsius and His Dogs, Humanist Tradition, Iconography and Rubens's Four Philosophers.“ *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 62: 167–198.
- . 2004. „An Antiquarian Scholar between Text and Image? Justus Lipsius, Humanist Education, and the Visualization of Ancient Rome.“ *The Sixteenth Century Journal* 35: 97–131.
- . 2011. „Justus Lipsius.“ In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta a Uri Nodelman. Dostupné z (6. 10. 2025) <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/justus-lipsius/>.
- Prinz, Wolfram. 1973. „The Four Philosophers by Rubens and the Pseudo-Seneca in Seventeenth-Century Painting.“ *The Art Bulletin* 55 (3): 410–428.
- Pešek, Jiří. 1993. *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620 (Všední dny kulturního života)*. Praha: Karolinum.
- Pešková, Jarmila. 1990. „Ordines lectionum jako pramen k poznání výuky na artistické fakultě pražské univerzity v letech 1570–1619.“ *AUC-HUCP* 30 (1): 9–30.
- Pípalová, Anna-Marie. 2022. „Bohuslav Balbín and the Patriotic Reconceptualization of Bohemia, c. 1650–1675.“ *The Historical Journal* 65: 992–1014.
- RHB 1–6 = Antonín Truhlář – Karel Hrdina – Josef Hejnic – Jan Martínek. 1966–2012. *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě od konce 15. do začátku 17. století*. Praha: Academia.
- Ryantová, Marie. 2007a. *Památníky aneb štamby, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*. České Budějovice: Jihočeská univerzita.
- . 2007b. „Čtenář.“ In *Člověk českého raného novověku*, ed. Václav Bůžek a Petr Král, 398–432, Praha: Argo.
- Saunders, Jason Lewis. 1955. *Justus Lipsius. The Philosophy of Renaissance Stoicism*. New York: The Liberal Art Press.
- Sellars, John. „Neo-Stoicism.“ In *The Internet Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné z (6. 10. 2025) <https://iep.utm.edu/home/about/>.
- . 2007. „Justus Lipsius's *De Constantia*. A Stoic Spiritual Guide.“ *Poetics Today* 28 (3): 339–362.
- Skýbová, Anna. 1957. *Univerzitní these v 16. století*, Praha (nepublikovaná diplomová práce; Katedra pomocných věd historických a archivnictví FF UK v Praze).
- Snook, Edith. 2013. „Recent Studies in Early Modern Reading.“ *English Literary Renaissance* 43 (2): 343–378.
- Stich, Alexandr. 1996. „O Šporkově a Pitrově ‚rytěřování‘.“ In *Ars baculum vitae: sborník studií z dějin umění a kultury: k 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc.*, ed. Vít Vlínas a Tomáš Sekyrka, 208–214, Praha: Národní galerie.
- Storchová, Lucie. 2014. „Matthaeus Collinus a jeho *Specimen studii ac laborum* (1577). Excerptové a moralizující čtení antických textů v literárním poli pražské univerzity.“ *Historica Olomucensia. Sborník prací historických* 34, Supplementum 1: 315–333.
- Řezníková, Lenka. 2022. „*Idea mutationum*. Prožitek společenské změny a konceptualizace dějin u Jakuba Jakobeae.“ *Listy filologické* 145: 41–69.
- Šmahel, František. 2016. *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*. Praha: Karolinum.
- Truhlář, Antonín. 1886. „České literární práce Křištofa Mathebaea Bohdaneckého.“ *Časopis musea království českého* 60: 70–85.
- Tříška, Josef. 1977. *Disertace pražské univerzity 16.–18. století*. Praha: Univerzita Karlova.
- Vaculínová, Marta. 2019. „Jak si objednat epitahalamium. O přípravě sborníku k svatbě císařského rady Ludwiga Schwartzmaiera ze

- Schwarzenau v roce 1596.“ In *Zahrada slov: ad honorem Zuzana Silagiová*, ed. Julie Černá, Barbora Kocánová a Pavel Nývlt, 245–260. Praha: Filosofia.
- Vaculínová, Marta – Šárovcová, Martina – Nachtmannová, Alena. 2021. *Portréty předbřlohorských intelektuálů*. Praha: Academia.
- Válka, Josef. 1988. „Politický smysl Balbínovy historiografie.“ *Česká literatura* 36: 385–399.
- Vargha, Anna. 1942. *Iustus Lipsius és a magyar szellemi élet*. Budapest: Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda.
- Vickers, Michael. 1977. „Ruben’s Bust of ‘Seneca’?“ *The Burlington Magazine* 119 (894): 643–645.
- Viiding, Kristi. 2023. „Lipsius, iam Lapsius? Justus Lipsius im frühneuzeitlichen Est-, Liv-und Kurland.“ *Humanistica Lovaniensia* 72: 189–210.
- Willis, Ika. 2018. *Reception*. London, New York: Routledge.
- Winter, Zikmund. 1897. *Děje vysokých škol pražských od secessí národů po dobu bitvy bělohorské (1409–1622)*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- . 1899. *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*. Praha: Matice česká.
- . 1911. *Z rodiny a domácnosti staročeské. Ze života XVI. století*. Praha: J. Otto.
- Zurawski, Simone. 1992. „Reflections on the Pitti Friendship Portrait of Rubens: In Praise of Lipsius and in Remembrance of Erasmus.“ *The Sixteenth Century Journal* 23 (4): 727–753.